

მოგზაურობა საქართველოში:
ჩანაწერები

F 200. 3/10

საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემია
 საქართველოს ისტორიის წყაროების კომისია
 GEORGIAN NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
 COMMISSION FOR THE STUDY OF GEORGIAN
 HISTORICAL SOURCES

13

საქართველოს ისტორიის წყაროების კომისიის

საქართველოს ისტორიის წყაროების კომისიის
 იტალიის განყოფილება

საქართველოს ისტორიის წყაროების კომისიის
 იტალიის განყოფილება
 საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ

საქართველოს ისტორიის
 წყაროების კომისიის
 იტალიის განყოფილება

LI

მარჯორი უორდროვი

მოგზაურობა საქართველოში:
ჩანაწერები

ინგლისურიდან თარგმნეს, შენიშვნები და
კომენტარები დაურთეს
მედეა აბაშიძემ და გია ჯოხაძემ

წინასიტყვა
მედეა აბაშიძისა

თბილისი

2012

FOREIGN HISTORICAL SOURCES ABOUT GEORGIA

LI

MARJORY WARDROP

NOTES OF A JOURNEY
IN GEORGIA

Translation and comments
by
Medea Abashidze and Gia Jokhadze

Introduction by
Medea Abashidze

TBILISI
2012

საქართველოს ეროვნული ბიბლიოთეკა და არქივი
საქართველოს ეროვნული ბიბლიოთეკა და არქივი

ამ წიგნით ქართველ მკითხველს პირველად მიეცემა შესაძლებლობა, სრულად გაეცნოს ქართველი ხალხის დიდი მეგობრის, ცნობილი ინგლისელი მთარგმნელის, ლიტერატორისა და საზოგადო მოღვაწის მარჯორი უორდროპის საქართველოში მოგზაურობის (1894-1895 წწ.) ამსახველ ჩანაწერებს. თარგმანი შესრულებულია მარჯორის ხელნაწერიდან, რომელიც დაცულია ოქსფორდის უნივერსიტეტის ბოდლის ბიბლიოთეკაში. წიგნს ერთვის მარჯორი უორდროპის ხელნაწერის ასლი. მარჯორი უორდროპის ხელნაწერი, როგორც პირველწყარო, ვფიქრობთ, დაეხმარება მე-19 საუკუნის საქართველოსა და, ზოგადად, ქართული კულტურის ისტორიით დაინტერესებულ მეცნიერებს, სტუდენტებსა და ფართო საზოგადოებრიობის წარმომადგენლებს.

რედაქტორი **როინ მეტრეველი**, აკადემიკოსი

რეცენზენტი **ნათელა ვაჩნაძე**, ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი

იბეჭდება საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის სარედაქციო-საგამომცემლო საბჭოს გადანყვეტილებით

ISBN 978-9941-0-4288-1

საქართველოს ეროვნული ბიბლიოთეკა

This book promotes to bring to public attention the translation of Marjory Wardrop's unpublished manuscript, which is a part of the Wardrop's collection in Bodlean library at Oxford University. Like her Brother sir Oliver Wardrop, Marjory composed interesting account of her travel to Georgia (1894-1895 years), where narrates about Georgia, its history, culture, traditions and people. This publication with essay, comments and photographs is a tribute to the memory of outstanding English translator and public figure, which did much to foster knowledge about Georgia and Caucasus among English-speaking readers. Book is supplied by copy of the manuscript. This publication will be intended for scholars, students and recomend to all who care for trustworthy information about Georgia.

Editor **Roin Metreveli**, academician

Reviewer **N. Vachnadze**, Doctor of History, professor

Published by aproving of the editorial council
of Georgian National Academy of Sciences

შინაარსი

უორდროპები და საქართველო (მ. აბაშიძე).....	9
მარჯორი უორდროპი. მოგზაურობა საქართველოში: ჩანაწერები (მ. აბაშიძისა და გ. ჯოხაძის თარგმანი).....	23
შენიშვნები და კომენტარები (მ. აბაშიძე, გ. ჯოხაძე)	46
მარჯორი უორდროპის ხელნაწერის ფოტოასლი	66

Table of Contents

Wardrops and Georgia (M. Abashidze).....	9
Marjory Wardrop. Notes of a Journey in Georgia (Translated by M. Abashidze and G. Jokhadze).....	23
Notes and comments (M. Abashidze, G. Jokhadze)	46
Photocopy of Marjory Wardrop's manuscript	66

მარჯორი და ოლივერ უორდროპები. 1889 წ.

უორდროპები და საქართველო

“ღმერთმა მოგცეს გამარჯვება, გმირო საქართველო!”

ოლივერ უორდროპი, “საქართველოს სამეფო”

რიტანულ-ქართული ურთიერთობის საუკეთესო ნიმუშია გამოჩენილი ბრიტანელი დიპლომატის, მწერლის, მთარგმნელისა და საზოგადო მოღვაწის ოლივერ უორდროპისა და მისი დის, მთარგმნელისა და საზოგადო მოღვაწის მარჯორი უორდროპის მოღვაწეობა. და-ძმა საქართველოს მეორე სამშობლოდ მიიჩნევადა. უორდროპების სახელი ფართოდაა ცნობილი ქართველი საზოგადოებისათვის. დიდია მათი დამსახურება საქართველოს ისტორიისა და კულტურის პოპულარიზაციის საქმეში.

უორდროპებმა თავიანთი მოღვაწეობა საქართველოს ისტორიისა და კულტურის მემკვიდრეობის შესწავლას მიუძღვნეს და ევროპულ სამეცნიერო მიმოქცევაში ჩართეს ქართული მწერლობის უმნიშვნელოვანესი ძეგლები.

ოლივერ და მარჯორი უორდროპები იზრდებოდნენ ლონდონში, ტრადიციულ ინგლისურ არისტოკრატიულ ოჯახში, რომელშიც ღვთის სიყვარული და პატივისცემა სუფევდა. მშობლები – თომას კოლდუელ უორდროპი და მარჯორი კამერონ სკოტი სიტბოს და ყურადღებას არ აკლებდნენ შვილებს. ოლივერი დაიბადა 1864 წელს. ხუთი წლის ასაკში გაგზავნეს შოტლანდიაში, რათა ეროვნული სულისკვეთებით აღზრდილიყო. ლონდონის სკოლის დამთავრების შემდეგ ოლივერი სწავლობდა სორბონის, დისენისა და ოქსფორდის უნივერსიტეტებში, სადაც მისი მასწავლებლები იყვნენ ცნობილი სლავისტები – პროფესორი ჯ. ბრაისი და უ. მორ-

ფილი¹, პოლიგლოტი და საღვთისმეტყველო ლიტერატურის საუკეთესო მცოდნე სოლომონ ს. მოლანი². ოლივერი გამოირჩეოდა თავისი განსწავლულობით, კეთილგონიერებით და დახვეწილობით. მას მთელი ოჯახი ეთაყვანებოდა, ხოლო უმცროსი და – მარჯორისათვის ოლივერი ნამდვილი კერპი იყო.

მარჯორი დაიბადა 1869 წელს ლონდონში. სწავლობდა ბიჩი ლეიდის კოლეჯში (Beachey Ladies' College), ისტბურნში, სადაც დაეუფლა ფრანგულ, გერმანულ და ლათინურ ენებს. შემდეგ ოჯახი ლონდონში დაბრუნდა და მარჯორიც კოედ ბელში (Miss Amos' school, Coed Bell) განაგრძობს სწავლას. ზემოდასახელებულ ენებთან ერთად მარჯორი აგრეთვე კარგად ფლობდა რუსულს, რუმინულს და ქართულს, კითხულობდა და თარგმნიდა ხუცურიდან³. საქართველოს ეცნობოდა ყ. ბ. ტავერნიეს, ყ. შარდენის, პ. დე ლა ვალეს, ე. გიბონის, ჯ. ბაირონის, ჯ. პერის და სხვათა ნიგნებით. საქართველოთი მარჯორის დაინტერესებასა და მის მიერ ქართული ენის შესწავლაში დიდი როლი ითამაშა ოლივერმა, რომელიც ყველანაირი ინფორმაციით უზრუნველყოფდა დას. მარჯორი ქართულს მ. მაჯოს და მ. ბროსეს სახელმძღვანელოებით სწავლობდა. პირველი ნიგნი, რომელიც ქართულად წაიკითხა, სახარება იყო. ქართული ენის დახვეწაში

---

1 უ. მორფილმა 1888 წელს გამოაქვეყნა ნაშრომი "ქართული ენა და ლიტერატურა", რაც ქართული ლიტერატურის სრული მიმოხილვის პირველი ცდა გახლდათ (The Academy, 21 July 1888, XXXIV 39-40).

2 ს.ს. მოლანმა ინგლისურად თარგმნა, ვრცელი კომენტარი დაურთო და გამოაქვეყნა პ. იოსელიანის "ქართული ეკლესიის ისტორია". ამ ნიგნით ინგლისურენოვანი სამყარო დღესაც ეცნობა ქართული ეკლესიის ისტორიას. მოლანსვე ეკუთვნის გაბრიელ ეპისკოპოსის ქადაგებების თარგმანი.

3 მარჯორის მიერ გადაწერილი ძველი ქართული ლოცვები და გალობანი ინახება ბოდლის ბიბლიოთეკაში.

მას ეხმარებოდნენ იმხანად ლონდონში მყოფი "ივერიის" კორესპონდენტი ვ. ჩერქეზიშვილი, სანკტ-პეტერბურგში კი ა. ცაგარელი.

ოლივერ უორდროპი სწავლის პერიოდში ბევრს მოგზაურობდა, როგორც ეს მიღებული იყო ინგლისურ არისტოკრატიულ ოჯახებში, და ასე ეცნობოდა ქვეყნებს. თავისი დიდი მოგზაურობა მან იტალიით დაიწყო 1886 წელს. სამი თვე დაჰყო რომის უნივერსიტეტში, შემდეგ ეწვია ეგვიპტეს, სირიას, პალესტინასა და თურქეთს. აღსანიშნავია, რომ ოლივერ უორდროპმა შოთა რუსთაველის შესახებ პირველად 1887 წლის 19 თებერვალს, პალესტინაში მოგზაურობისას შეიტყო, როცა ჯვრის მონასტერში მისი ფრესკა ნახა. შეიძლება ითქვას, რომ აქედან იწყება მისი და მისი ოჯახის დაინტერესება რუსთველითა და მისი პოემით, რომლის შესწავლას, თარგმნასა და პოპულარიზებას მათ დიდი დრო და ენერგია მოახმარეს. 1887 წლის აპრილში ოლივერი საქართველოს ესტუმრა: "მომეწონა რომი, მაგრამ აღფრთოვანებული ვარ საქართველოთი, ყველაზე ლამაზი ქვეყნით", – სწერს ოლივერი თავის მშობლებს. უორდროპებს საქართველოთი აღფრთოვანება სიცოცხლის ბოლომდე არ განელეზბიათ.

ოლივერი აგროვებდა მასალას საქართველოს შესახებ, იწერდა ქართულ ზღაპრებს, ანდაზებს, აგრეთვე ქართული ლეგენდების (მყინვარწვერზე, თამარ მეფეზე, შოთა რუსთაველზე და სხვ.) უცნობ ვარიანტებს, ხვდებოდა ქართული ინტელიგენციის წამომადგენლებს და თავის შთაბეჭდილებებს საგანგებოდ იწერდა; იგი დაუშვებოდა ი. ჭავჭავაძეს, ა. ნერეთელს, ი. მაჩაბელს, გაბრიელ ეპისკოპოსს⁴ და სხვ., რუსეთში ყოფნისას კი – ა. ცაგარელსა და ა. ხახანაშვილს. ოლივერს დიდი მეგობრობა აკავშირებდა ქარ-

4 გაბრიელ ეპისკოპოსის მიერ ნაჩუქარ წმ. ნინოს ხატს მარჯორი ყოველთვის თან ატარებდა.

თველი საზოგადოების საუკეთესო წარმომადგენლებთან – ბაგრატიონებთან, ორბელიანებთან, ვაჩნაძეებთან, ანდრონიკაშვილებთან, გელოვანებთან, ჩერქეზიშვილებთან, თუმანიშვილებთან და სხვ. ამ შეხვედრებმა ათქმევინა ოლივერ უორდროპს, რომ “საქართველოს უმთავრესი მიმზიდველობა მის ხალხშია. ქართველები მარტო შესახედავად კი არ არიან მშვენიერი და მომხიბლავნი – ეს ქეშმარიტად საყვარელი ხალხია – მხიარული, გულღია, ხელგაშლილი, პატიოსანი და უმნიკვლო”.

საქართველოში მოძიებული მასალა აისახა ოლივერის ნიგნში “საქართველოს სამეფო”, რომლის ქვესათაური იყო “მოგზაურობა ქალების, ღვინისა და სიმღერის ქვეყანაში”. ნიგნის რედაქტორი გახლდათ ოქსფორდის უნივერსიტეტის პროფესორი უ. მორფილი. ეს ნიგნი ო. უორდროპმა საგანგებოდ მიუძღვნა ოქსფორდის უნივერსიტეტის პროფესორ ლორდ ჯ. ბრაისს, ავტორს ნაშრომისა “ამიერკავკასია და არარატი” (გამოვიდა 1877 წელს, ლონდონში), რომელშიც, ოლივერის აზრით, საქართველო სათანადოდ არ იყო შეფასებული. “საქართველოს სამეფოს” ავტორი აღნიშნავს, რომ “საქართველო პრაქტიკულად უცნობია ბრიტანელი საზოგადოებისათვის. საქართველოს წარსული კი ისეთია, რომ შეუძლია, თვით რომსა და საბერძნეთს დიდება შემატოს. ქვეყანა სახელგანთქმულია თავისი მშვენიერი ქალებით, მაგრამ ნაკლებადაა ცნობილი ის ფაქტი, რომ ქართველი ერი საუკუნეების განმავლობაში ინარჩუნებდა თვითმყოფადობას და, მაჰმადიანი მტრებით გარშემორტყმული, მარტო იბრძოდა ქრისტიანობის დასაცავად”. ის ხაზს უსვამს, რომ ქრისტიანულ სამყაროს გარკვეული მორალური ვალდებულება ეკისრება ამ ქრისტიანი ერის წინაშე. “საქართველოს სამეფო” გამოვიდა ლონდონში, 1886 წელს. ნიგნი შესანიშნავად იყო გაფორმებული, ყდას და სატიტულო გვერდს ამშვენებდა ბაგრატიონთა გერბი, საქართველოს ფერადი რუკა, ქართუ-

ლი მხედრული ანბანი. წიგნში საინტერესოდ იყო წარმოდგენილი საილუსტრაციო მასალა: საქართველოს ხედები, საქართველ ისტორიულ პირთა პორტრეტები, წიგნს ერთვოდა საქართველოს ისტორიის, ენისა და ლიტერატურის მოკლე მიმოხილვა, ვრცელი ბიბლიოგრაფია და სხვ. „საქართველოს სამეფო“ მალე ბიბლიოგრაფიულ იშვიათობად იქცა. კვლევის სიღრმითა და პრობლემის მნიშვნელობით ნაშრომმა ავტორს დიდი წარმატება მოუტანა. წიგნს დადებითად გამოეხმაურა ლონდონის ყველაზე პრესტიჟული ჟურნალი „Athenaeum“.

1892 წელს ოლივერ უორდროპი დაინიშნა ბრიტანეთის ელჩის პირად მდივნად და კონსულად სანკტ-პეტერბურგში. მას თან მარჯორი ახლდა, რომელიც ოლივერს დიპლომატიური მისიის შესრულებაში ეხმარებოდა.

ო. უორდროპმა შოთა რუსთაველის პოემით დააინტერესა ცნობილი რუსი პოეტი და მთარგმნელი კ. ბალმონტი, რომელმაც „ვეფხისტყაოსანი“ რუსულად თარგმნა და გამოსცა.

უორდროპები ქართული სიტყვაკაზმული მწერლობის შესწავლაზე მუშაობდნენ, რადგან სწორედ ლიტერატურა მიაჩნდათ ერის სულიერების გამოქხატველად.

ნიშანდობლივია, რომ მარჯორი და ოლივერ უორდროპები ძირითადად ქართულ ლიტერატურას თარგმნიდნენ. სწორედ მათი შემწეობით ეზიარა ევროპა და ინგლისურენოვანი სამყარო ქართულ კულტურასა და ისტორიას.

1894 წელს ლონდონში გამოვიდა ოლივერ უორდროპისეული ინგლისური თარგმანი კომენტარებით სულხან-საბა ორბელიანის წიგნისა „სიბრძნე სიცრუისა“⁵, რომელზეც ერთი ინგლისური ჟურნალი წერდა, ამ წიგნს „ლიტერატურის მოყვარულნი იტაცებენო“. იმავე წელს გამოდის „ქართული ხალხური ზღაპრების“ მარჯორი უორდროპისეული

5 S.S. Orbeliani. The Book of Wisdom and Lies. A Georgian story Book of the 18th century, Kelmscott Press, 1894.

თარგმანი, რომელსაც საფუძვლად დაედო ლ. აღნიაშვილის მიერ შეკრებილი და გამოცემული „ხალხური ზღაპრები“ (ტფ. 1891წ.), პეტერბურგში გამოცემული ა. ცაგარლის *Мингрельские этюды* (1880 წ.) და *”Грузинские народные сказки”* (ანუტმას გამოცემა, 1884 წ.), და ასევე – გურიაში ანა ბეჟანის ასულ მგელაძისაგან ჩანერილი „ქართული ზღაპრები“, რომელიც ანა ლორთქიფანიძეს (ილია ჭყონიას მეუღლე) 1895 წელს, ქუთაისში მყოფი მარჯორისათვის უჩუქებია. ინგლისურ პრესას არც ეს მოვლენა გამორჩენია: „მარჯორი

სხედან: მირიანი (ილია ჭყონიას მამა, ანეტა (ლორთქიფანიძე), ილიას მეუღლე დისშვილთან ერთად.
 დგანან: ვინმე ვარია, ოლივერ უორდროპი და ილია ჭყონია მარჯორი უორდროპის ფოტო.

უორდროპს ქართულ საერო სიტყვიერებაში ძვირფასი საუ-
ნჯე უპოვნია და თავის ნიგნში მოუქცევია, რაც ერთადერთი
ახალი ამბავია ინგლისელი მკითხველისათვის“. მარჯორიმ
ილია ჭავჭავაძეს გაუგზავნა ქართულად დაწერილი წერი-
ლი, რომელშიც სთხოვდა მისი “განდეგილის” ინგლისურად
თარგმნის ნებართვას. ეს წერილი ილიამ გამოაქვეყნა “ივე-
რიაში”, როგორც ნიმუში ქართული საუკეთესო პროზაული
სტილისა. “განდეგილის” მ. უორდროპისეული თარგმანი
1895 წელს ლონდონში დაიბეჭდა. წინასიტყვაობაში მარჯო-
რი აღნიშნავდა: „საქართველო ნამდვილად დიდი ყურადღე-
ბის ღირსია. ბუნების მიერ განსაკუთრებული ნიჭით უხვად
დაჯილდოებულმა ქართველმა ხალხმა შეითვისა აღმოსა-
ვლური და დასავლური კულტურა და მიუხედავად ომებისა
და ძნელბედობისა, ჯერ კიდევ ადრეულ წლებში მიაღწია
სრულყოფილებას განათლებაში“ (საკუთარი ჩანაწერების
გამოცემა მარჯორიმ ვერ მოასწრო. ასლი, რომლის დედანი
ბოდლის ბიბლიოთეკაში ინახება, წინო უორდროპმა გადმო-
გვცა, მ.ა.).

მარჯორი საქართველოს პირველად 1894⁶ წლის დეკემ-
ბერში ეწვია, 1896 წელს კი დედასთან ერთად ჩამოვიდა.

უორდროპებმა იმოგზაურეს იმერეთში – “რომანტიკულ
ქვეყანაში”, სადაც მათ ილია ჭყონიას ოჯახი მასპინძლობდა,

---

6 1894 წ. 27 ოქტომბერს მარჯორი წერილს უგზავნის
საქართველოში მყოფ ოლივერს: “...ჩემი ქართული ბიბლიოთეკა
ივსება! ჩემი მუშაობა კი უფრო შინაარსიანი გახდება, თუ
საქართველოში ჩამოვალ... არ ვიცი, რატომ არ შემიძლია, საქარ-
თველოს გარდა სხვა რამეზე ვიფიქრო და ვილაპარაკო. მიხარია,
რომ შენ მანდ იმყოფები, მაგრამ, ოჰ, ნეტავ მეც ვიყო შენთან
ერთად! ახლა ჩემი ორი სიყვარული ერთმანეთის გვერდითაა:
შენ (მარჯორი იყენებს გამოთქმას: Dearest, როგორც ის ძმას
მიმართავდა, მ.ა.) და საქართველო!”. ეს ბარათი სხვა წერილებთან
ერთად ინახებოდა წინო უორდროპის პირად არქივში 2004 წელს
(მ. ა.).

გურიაში კი მათი მეგზურნი და მასპინძელნი იყვნენ თავადების ტ. გურიელისა და დ. მაჭუტაძის ოჯახები (დ. მაჭუტაძის მეუღლე – ლევ ტოლსტოის შვილების ყოფილი გუვერნანტი – ეროვნებით ინგლისელი გახლდათ). აღფრთოვანებული მარჯორი წერდა: “გურულების დახვეწილი ნაკვეთები გასხივოსნებულია ისეთი გამომეტყველებით, რომელშიც ინტელექტი და დაუცხრომელი სული ჩანს”; მარჯორი უორდროპი მოიხიბლა აღმოსავლეთ საქართველოთი, განსაკუთრებით კი – მცხეთით, თბილისითა და თბილისელებით. მარჯორი ხშირად სტუმრობდა აკაკი წერეთელს და მეგობრობდა მის ცოლთან (წერილები ინახება ბოდლის ბიბლიოთეკაში), მან თარგმნა კიდევ მისი ნაწარმოებები. მარჯორის საქართველოში ნათლულები ჰყოლია – ერთ-ერთი ელენე როსტომაშვილი გახლდათ, რომლის ოჯახს ბარათებს სწერდა და საჩუქრებსაც უგზავნიდა. მარჯორი ქართველ, კერძოდ, ხიდისთაველ უდედო ბიჭუნას, ალექსისაც შესწევია, ლონდონშიც მიუღია... გაურკვეველია, რა ბედი ეწია ამ ბიჭს მარჯორის გარდაცვალების შემდეგ.

უორდროპების ნაყოფიერი მოღვაწეობის შედეგი იყო, რომ ინგლისელი არმენოლოგი და თეოლოგი ფ. კ. კონიბირი (1856-1924) საქართველოთი და ქართული ლიტერატურით დაინტერესდა. 1900 წელს გამოიცა “წმინდა ნინოს ცხოვრების” უორდროპისეული ინგლისური თარგმანი, რომელსაც ფ. კ. კონიბირმა სპეციალური გამოკვლევა დაურთო. კონიბირმა 1896 წელს ლონდონში გამოაქვეყნა ნაშრომი „ბარლამისა და იოსაფატის ლეგენდები ძველ ქართულ და სომხურ ლიტერატურაში“.

“წმინდა ნინოს ცხოვრების” თარგმანზე მუშაობის დროს უორდროპები სარგებლობდნენ მ. საბინინის გამოცემით “საქართველოს სამოთხე” (1882წ), რუფინუსის “საეკლესიო ისტორიით”, ე. თაყაიშვილის წიგნით “Три исторические хроники” (1890), მ. ხორენაცის ნაშრომის სომხური და ქართული

ვერსიებით. ფ. კონიბირთან ერთად ოლივერმა ინგლისურად გამოსცა ა. ცაგარლის მიერ მომზადებული იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის ქართული ხელნაწერების კატალოგი (Journal of Biblical Literature, Boston, 1894). ო. უორდროპმა ინგლისურად თარგმნა და გამოსცა ა. ცაგარლის მიერ მომზადებული ათონის მთის მონასტრის ქართული ხელნაწერები (Journal of Theological Studies, XII, 1911). ამ კატალოგებით დაინტერესდა ჰარვარდის უნივერსიტეტის პროფესორი რ. ბლეიკი, რომელმაც მოგვიანებით ქართული ხელნაწერების უფრო სრული და აკურატული აღწერილობა დაბეჭდა და დასავლეთს ძველი ქართული საეკლესიო ლიტერატურა გააცნო.

1909 წელს ინგლისურ ჟურნალში "The Ring of Bells" მ. უორდროპმა გამოაქვეყნა სპეციალური წერილი "Those evening bells, an echo from Georgia", რომელშიც აღნიშნავდა, რომ ინგლისელების საყვარელი სიმღერა "სალამოს ზარების" ავტორი ქართველია⁷.

ოლივერის დიპლომატიური მოღვაწეობის პერიოდში – რუსეთსა თუ ბალკანეთში, ჰაიტიზე, რუმინეთსა თუ ინგლისში – უორდროპები იძენდნენ საქართველოსთან დაკავშირებულ ლიტერატურას. უორდროპების ძალისხმევით შეიქმნა ყველაზე მდიდარი ქართველოლოგიური ბიბლიოთეკა ევროპაში. მარჯორის გარდაცვალების შემდეგ (1909 წ. ბუქარესტი) ოლივერმა მიატოვა დიპლომატიური სამსახური, დაბრუნდა ლონდონში, გააგრძელა ქართული წიგნე-

7 მას მხედველობაში ჰქონდა გიორგი მთაწმინდელის მიერ დანერილი და მრავალ ენაზე თარგმნილი საგალობელი „სალამოს ზარები“. ცნობილია, რომ რუსმა პოეტმა და მთარგმნელმა ი. კოზლოვმა ეს ტექსტი ირლანდიელი პოეტის - ტ. მურის ორიგინალურ ლექსად მიიჩნია, 1827 წელს რუსულად თარგმნა, რის შედეგადაც რუსეთში გავრცელდა და სიმღერადაც იქცა. იმის თაობაზე, რომ „სალამოს ზარები“ მართლაც გიორგი მთაწმინდელს (XI ს.) ეკუთვნის, წერდნენ ა. ხახანაშვილი და ა. კალინოვსკი.

ბისა და ხელნაწერების შექმნა და შევსება, შემდგომში კი ოქსფორდის უნივერსიტეტის ბოდლის ბიბლიოთეკას გადასაცა⁸. ოლივერ უორდროპმა 1909 წელს ოქსფორდის უნივერსიტეტში მარჯორის საქველმოქმედო ფონდი დაარსა. ფონდის შექმნის მიზანი ქართული ენის კათედრის დაფუძნება და ქართველოლოგიური კვლევა-ძიების ხელშეწყობა გახლდათ. ფონდმა 1911 წელს გამოსცა მარჯორის მეგობრის, ეკატერინე ჩერქეზიშვილის მიერ მომზადებული "ქართულ-ინგლისური ლექსიკონი" და ოლივერ უორდროპის მიერ მომზადებული "სვანური ენის ლექსიკონი". ოლივერმა 1912 წელს სამეფო აზიურ საზოგადოებასთან ერთად გამოსცა "ვეფხისტყაოსნის" ინგლისური (არასრული) თარგმანი⁹, რომელზე მუშაობასაც მარჯორი უორდროპი ჯერ კიდევ ლონდონში შეუდგა და რუსეთში განაგრძო, სადაც დახმარებას უწევდა პეტერბურგის უნივერსიტეტის პროფესორი ა. ცაგარელი. ამისათვის მარჯორიმ საგანგებოდ შეადგინა ქართულ-ინგლისური ლექსიკონი. "ვეფხისტყაოსნის" ინგლისურ ვერსიას ოლივერმა წინასიტყვაობა დაურთო. ოლივერ უორდროპს ეკუთვნის ასევე გიორგი ბრწყინვალის "ძეგლისდების" (1911 წელს, თბილისში, ოლივერ უორდროპმა შეიძინა ამ ტექსტის იასე დეკანოზიშვილის მიერ 1750 წელს გადანერილი ხელნაწერი, დედნად გამოიყენა, თარგმნა და 1914 წელს სამეფო აზიური საზოგადოების ჟურნალში დაბეჭდა, მ.ა.), "ვისრამიანის" და "წმ. იაკობის ცხოვრების" ინგლისური პუბლიკაციები. უორდროპთა დამსახურებაა საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის აღდგენის თაობაზე პეტიციის შედგენა (1905წ.), ნაშრომი საქართველოს ეკლესიის ისტო-

8 ბოდლის ბიბლიოთეკაში უორდროპების კოლექციაში დაცულია 1454 ერთეული ქართული წიგნი და 74 ხელნაწერი, რომელთაგან უძველესი VIII საუკუნით თარიღდება.

9 *The Man in the Panther's Skin. A Romantic Epic by Shota Rustaveli. A close rendering from the Georgian attempted by Marjory Scott Wardrop. London, 1912*

რის შესახებ და სხვ. ბოდლის ბიბლიოთეკაში დაცულია უორდროპების მიერ მომზადებული მასალები, რომელთა შორისაა "მგზავრის წერილების", შ. დადიანის მოთხრობა „აბრსკილის“ (ჩაინერა ნ. ჯანაშიამ), გ. ორბელიანის ლექსების თარგმანები და სხვ. ოლივერმა შექმნა საპროტესტო კომიტეტი კაზაკთა რეპრესიებისაგან ქართველი გლეხობის და შრომელი ხალხის დასაცავად და სხვ. 1918 წ. ოლივერისა და ა. გუგუშვილის ინიციატივითა და სერ დ. როსის თავმჯდომარეობით ინგლის-საქართველოს საზოგადოება შეიქმნა. 1919 წელს ოლივერ უორდროპი დაინიშნა ამიერკავკასიაში ბრიტანეთის უზენაეს რწმუნებულად. ის ცდილობდა ბრიტანეთის საგარეო საქმეთა მინისტრის ლორდ კერზონის დაინტერესებას საქართველოთი. ოლივერი იმედოვნებდა, რომ ბრიტანეთი მატერიალურ და ტექნიკურ დახმარებას გაუწევდა საქართველოს. ბრიტანეთში გაგზავნილ მოხსენებებში ის შეშფოთებას გამოხატავდა საქართველოში არსებული მდგომარეობის გამო და ცდილობდა ბრიტანეთის მთავრობა დაერწმუნებინა, რომ დამოუკიდებელი დემოკრატიული სახელმწიფოს არსებობას შავ და კასპიის ზღვებს შორის ინგლისელთათვის დიდი მნიშვნელობა ექნებოდა; თუმცა, 1920 წელს ბრიტანეთმა პოლიტიკური კურსი შეიცვალა. პროტესტის ნიშნად, სერ ოლივერ უორდროპმა მიიღო გადანწყვეტილება, გადამდგარიყო.

1927 წ. ოლივერ უორდროპმა მიატოვა საჯარო სამსახური და მთელი თავისი დრო მარჯორი უორდროპის ფონდს მიუძღვნა, რომელიც უამრავ სასიკეთო საქმეს აკეთებდა. ფონდი მატერიალურად ეხმარებოდა ინგლისში მყოფ ქართველ სტუდენტებს, რომელთა შორის მიხაკო წერეთელიც ყოფილა. ოლივერი განაგრძობდა ქართული წიგნებისა და ხელნაწერების შექმნას ოქსფორდის უნივერსიტეტის, ბრიტანეთის მუზეუმისა და ლონდონის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტისათვის. ცნობილ ინგლისელ ისტორიკოს

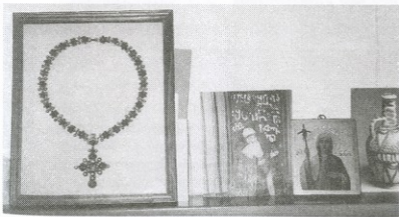
უ. ალენთან ერთად ოლივერმა ინგლისში "საქართველოს საისტორიო საზოგადოება" დაარსა (1930 წ.) და ჟურნალი "Georgica" გამოსცა. ო. უორდროპი მატერიალურად ეხმარებოდა კავკასიის ისტორიისა და არქეოლოგიის ინსტიტუტს თბილისში (დაარსდა 1917 წელს). მარჯორი უორდროპის ფონდი ხელს უწყობდა ქართველოლოგიურ კვლევა-ძიებას კემბრიჯის უნივერსიტეტში, აფინანსებდა ცნობილი მეცნიერის, რ. სტივენსონის ქართველოლოგიურ კვლევას, საჯარო ლექციების წასაკითხად ინვესტა ცნობილ ქართველოლოგებს. მაგ; "ქართული საღვთისმეტყველო ლიტერატურის კურსის" წასაკითხად მიიწვია ცნობილი მეცნიერი, ჰარვარდის უნივერსიტეტის პროფესორი რ. ბლეიკი; ვარშავის უნივერსიტეტის პროფესორმა, მამა გრიგოლ ფერაძემ ლექცია მოუძღვნა ქართულ საეკლესიო ლიტერატურასა და ბიბლიის ძველ ქართულ თარგმანებს, ე. ჩერქეზიშვილმა კი საქართველოს ისტორია და კულტურა მიმოიხილა.

ოლივერმა ე. ჩერქეზიშვილთან ერთად მოამზადა ბრიტანეთში დაცული ქართული კატალოგი. ოლივერ უორდროპის გარდაცვალების შემდეგ (1948 წ.) ფონდმა გამოსცა ჯ. ბარეტის მიერ მომზადებული ინგლისში დაცული ქართული წიგნებისა და ხელნაწერების კატალოგი. ფონდი დღესაც ნაყოფიერ მუშაობას ეწევა. ოლივერის სიყვარული საქართველოსადმი მისი ოჯახის წევრებმაც გაიზიარეს. ოლივერის მეუღლის, მარგარეტ კოლეტ – უორდროპის, მათი შვილების – ფარნავაზის, ანდროსა და ნინოს¹⁰ კარი ყოველთვის ღია იყო ლონდონში ჩასული ქართველებისათვის. სერ ოლივერ უორდროპს სჯეროდა, რომ საქართველო დაიბრუნ-

10 2004 წ. ნინოს სახლში, პინლიში (ოქსფორდის ახლოს) ინახებოდა უამრავი ქართული წიგნი, ქართული წიგნები და სუვენირები და ოჯახის პირადი არქივის ნაწილი, ასევე ხატები – წმ. თამარისა და წმ. ნინოსი; შესაძლოა, ეს ის ხატია, რომელიც გაბრიელ ეპისკოპოსმა მარჯორის აჩუქა.

ნინო უორდროპი მედეა აბაშიძესთან ერთად ჰინლიში (2004 წ.)

გიორგი XII-ის ჯვარი ნინო უორდროპის სახლში

ნებდა დაკარგულ დამოუკიდებლობას და სურდა, დამოუკიდებელ საქართველოში ბრიტანეთის წარმომადგენლად დაბრუნებულიყო. მას სწამდა «მცირერიცხოვანი, მამაცი, სულით უტეხი, დახვენილი და ნიჭიერი ერის გაბრწყინებისა», საქართველოს ბრწყინვალე მომავლისა. მაღლიერი ქართველი ხალხის ოლივერ და მარჯორი უორდროპებისადმი პატივისცემის ერთ-ერთი გამოხატულება გახლდათ გიორგი XII-ის ოქროს სამეფო ჯვარი ყელსაბამითურთ, რომლითაც ქართველ ქალთა საზოგადოებამ ოლივერ უორდროპის ქალიშვილ ნინოს ნინობა მიულოცა¹¹, ეს ქართული რელიკვია გადაურჩა ჟამთა სვლას და ამჟამად ბრიტანეთის მუზეუმის საცავში ინახება.

ოქსფორდის უნივერსიტეტის პროფესორი ნინო უორდროპი აღნიშნავდა, რომ ეს იყო "საჩუქარი ქართველებისა უორდროპების დიდი ღვანლის დასაფასებლად, რომელიც მათ გასწიეს პირველ რიგში, ბრიტანელი, და, ზოგადად, ევროპელი საზოგადოებისათვის საქართველოს უნიკალური კულტურისა და ცივილიზაციის გასაცნობად".

უორდროპებმა სამუდამოდ დაიმკვიდრეს საპატიო ადგილი ქართველი ხალხის მეხსიერებაში.

---

11 "1920 წლის 14 იანვარს შესდგა ქალთა ჯგუფი, რომელმაც გამოთქვა სურვილი, ოლივერ უორდროპისადმი მაღლიერების ნიშნად, 14 იანვარს, ნინობას, ქართველ ქალთა სახელით ოლივერ უორდროპის ასულ ნინოსათვის დღესასწაული მიელოცა და არანაკლებ 130 ათასი მანეთის ღირებულების ქართული ძვირფასი ჯვარი გადაეცა". ამ დოკუმენტს ქართველ ქალთა ჯგუფის სახელით ხელს აწერენ ცნობილი ქართველი ბანოვანები — ელისაბედ ორბელიანი, პოეტი და შთარგმნელი, ერეკლე II-ს შთამომავალი, ბარბარე ყიფიანი, თამარ გელოვანი და სხვ. ქართველ ქალთა ჯგუფმა ზემოთ დასახელებული თანხა შეაგროვა, ჯვარი შეისყიდა და ოლივერს გადასცა (დოკუმენტი ინახება საქართველოს ისტორიულ არქივში).

მარჯორი უორდროვი

მოგზაურობა საქართველოში: ჩანაწერები

1894 წლის დეკემბრის შუა რიცხვები იდგა. მეცამეტე დღეს ჩვენი მოგზაურობისა, რომელიც მარსელიდან დაიწყო, გავილვიძე და აღმოვაჩინე, რომ ჩვენს გემს ბათუმის ნავსადგურში ჩაეშვა ლუზა. ქალაქი სალამოს გრილი ბურუსით მოცულიყო. დროდადრო მშერას მთები გვტაცებდა. ასეთი იყო პირველი შთაბეჭდილება იმ ქვეყანაზე, რომელსაც ხშირად ვხატავდი წარმოსახვასა და ოცნებაში. მას შემდეგ, რაც საქართველოს უძველესი სამეფოთი, მისი ბუნებით, მამაცი და ლამაზი ხალხით, მდიდარი ლიტერატურით, სევდიანი და დიდებული ისტორიით დავინტერესდი, სულმოუთქმელად ველოდი ამ ადგილების მონახულებას, რომელთა შესახებ წიგნებიდან ვიცოდი და ხშირადაც მიფიქრია მათზე. მოუთმენლად ველოდი დღეს, როცა, შესაძლოა, შევხვედროდი იმ პოეტებს, რომელთა შემოქმედებამ ესოდენი სიამოვნება მომანიჭა. საქართველო ჩემთვის ზღაპრული ქვეყანაა და აქ ვიმყოფები. ჩვენ მისი ჯადოსნური საზღვრები გადავლახეთ. ბათუმში მხოლოდ ერთი ღამე

დავყავით, ქალაქში, რომელიც ყოველწლიურად ვითარდება და კომერციულ მნიშვნელობას იძენს, თუმცა აქ ცოტა რამაა ისეთი, რაც ტურისტს დააინტერესებს. აქ პირველად შევიგრძენით ქართველთა სტუმართმოყვარეობა, რომლითაც საქართველომ ასე გაითქვა სახელი. შევხვდით შესანიშნავ ადამიანებს, რომლებმაც ძალიან თბილად მიგვიღეს. მეორე დღით მატარებლით გავემგზავრეთ ტიფლისში. რამდენიმე მილით გავცდით შავ ზღვას და გურიამდე მივალწიეთ, სადაც ჩაის პლანტაციები ჯერ კიდევ შემორჩენილიყო სადგურის მიდამოებში. მე გამაოცა ნაციონალურ კოსტიუმებში გამოწყობილი ჩინელების ხილვამ, რომლებიც თვალწარმტაც გურულებს შერეოდნენ და აქ მოსულიყვნენ, რათა გამვლელი მატარებლისთვის შეეველოთ თვალი. მატარებელი ბათუმიდან ტიფლისში ზოზინით მიდიოდა. მაგრამ ტურისტისათვის ეს უფრო მისასალმებელი უნდა ყოფილიყო, ვიდრე – დასანანი, რადგან გეძლეოდა საშუალება, გენახა ლამაზი ბუნება, რომელიც თანდათანობით გეშლებოდა თვალწინ. ცა ნელნელა ინმინდებოდა და ჩვენს წინაშე ამ შესანიშნავი ქვეყნის ზღაპრული სურათი იხატებოდა. ამ მშვენიერების წარმოდგენა ნებისმიერს გაუჭირდებოდა. გორაკი გორაკს ცვლიდა. ირგვლივ უძველესი კოშკები და ციხე-სიმაგრეები ბატონობდნენ, რომელთა ნანგრევები გახსენებდათ უამრავ ლეგენდას გარდასულ დღეებზე; გმირების სისხლით შეფერილი გამჭვირვალე ნაკადულები; უსიერი ტყეები, რომელთა ნიაღში დევები ცხოვრობდნენ და გლეხები შიშით შიგ შესვლას ვერ ბედავდნენ; შორს, ჩრდილოეთით, ყინულოვანი კავკასიონი; მარადიული თოვლით დაფარული ზეცამდე აზიდული მწვერვალები; ჩვენ გვქონდა საშუალება, ყოველივე ეს მატარებლიდან დაგვენახა. ბუნებას მგონი დავინწყებოდა, რომ ზამთარი იდგა: ირგვლივ უხვად ყვავოდნენ მცენარეები. ნელინადის ყველა დრო ერთმანეთს შერწყმოდა და ნათელ პეიზაჟს ქმნიდა: გაზაფხული წარმოდგენილი იყო იებით

მაშინ, როცა ზაფხულს ხასხასა ფოთლები განასახიერებდა, ხეებს რომ ამშვენებდა; ისინი ცდილობდნენ შემოდგომის მკვეთრ ფერებთან შერკინებას, შორს კი მოჩანდა ყინულოვან მთათა მწვერვალები, რომლებსაც თითქოს უწესრიგობა შეჰქონდათ ამ მშვენიერებაში. დაახლოებით, საღამოს ათის ნახევარზე ჩავედით მცხეთაში – ძველ სატახტო ქალაქში, სადაც IV საუკუნეში წმინდა ნინომ ქრისტიანობა იქადაგა. მეფე მირიანი და მთელი საქართველო ამ სარწმუნოებაზე მოექცა, რომლის დასაცავადაც იბერიელები¹ ასე მამაცურად იბრძოდნენ. შემოგვეგებნენ დიდგვაროვანი ქართველები, რომლებიც ტიფლისისაკენ გაგვიძღვნენ. მათ შორის იყო დიდი პოეტი, თავადი ილია ჭავჭავაძე, მეუღლითა და დითურთ, ასევე – ეკატერინე გაბაშვილი, ცნობილი მწერალი ქალი. გზა

მცხეთიდან ტიფლისამდე მალე გავლიეთ და დაახლოებით თერთმეტის ნახევარზე ჩავედით კიდეც. მხოლოდ იმას ვწუხდით, რომ ეს სასიამოვნო მოგზაურობა დასრულდა. ტიფლისი, სადაც ჩვენ სამი კვირა დავეყავით, მომხიბლავი ქალაქია, რომელიც ერთდროულად აღმოსავლურიცაა და

დასავლურიც. ინგლისელი გაოცდება საუკეთესო ქართული სახლების ინტერიერის სიმდიდრითა და სინატიფით; მას გააკვირვებს მალაზიები გოლოვინსკის² პროსპექტზე, სადაც შეიძლება გადააწყდე პატარა რიჯენტ სთრითს³; მეორე მხრივ, ერთი საათის გატარება აღმოსავლურ ბაზარში შეგახვედრებთ შავგვრემან სპარსელებს, რომლებიც მუხლებგადაჯვარედინებული მოკალათებულან ხმაურიან გამვლელთა უკან.

ტიფლისის საუკეთესო ხედები წმ. დავითის მონასტრიდან, მთანმინდიდან და ბოტანიკური ბაღიდან იშლება. ამ უკანასკნელის სახელწოდებას ერთი საინტერესო ამბავი უკავშირდება: ქართველები ბაღს, რომელიც მეფეს ეკუთვნოდა, „ბატონის ბაღს“ ეძახდნენ. როცა რუსები შემოვიდნენ, ქართულის უცოდინრობის გამო, „ბოტანიჩესკი სად“ ანუ ბოტანიკური ბაღი უწოდეს⁴. დღეს იგი მართლაც ბოტანიკურ ბაღად ქცეულა. თვალწარმტაცი სანახავია ქართლის ველი მზის ჩასვლისას, და თვით დედაქალაქი, კლდეებს მკერდზე რომ მიჰყრდნობია; სახლების ბრტყელი სახურავები, ზღვაური მწვანით, ტერაკოტისფრითა და სხვადასხვა შეფერილობის ცისფრით რომ შეუღლებავთ, ძალიან

შთაბეჭდავად გამოიყურება. იქ დგას ციხე-სიმაგრე, „მშვიდი და მღვრიე მოლელავს მტკვარი“⁵, რომელიც მთების, ქალაქისა და დაბლობის გასწვრივ ჩამოედინება. რბილი, იდუმალი ვარდისფერი პეიზაჟს მომხიბლავ იერს ანიჭებს. ტიფლისში, ბევრ სხვა ღირსშესანიშნაობასთან ერთად, რამდენიმე ძველი ეკლესიაცაა. სიონის ტაძარი, 445 წლით რომ თარიღდება, მათ შორის უდიდესია. საკურთხევლის წინ ასვენია წმინდა ნინოს ჯვარი, რომელიც ვაზის ორი რტოსგანაა დამზადებული და წმინდანის თმითაა შეკრული⁶. ამ ჯვარს საქართველოში ყოველთვის წმინდა რელიკვიად მიიჩნევდნენ. მეტეხის სამრეკლო, ციხესთან ერთად, ასევე V საუკუნით თარიღდება. იქაა დაკრძალული წმინდა შუშანიკი, მონამებრივად აღსრულებული დედოფალი⁷. მუშტაიდი მიხეილის ქუჩის

ბოლოს, მტკვრის ნაპირზე მდებარე მშვენიერი ბაღია. 1889 წელს აქ გაიმართა კავკასიელთა გამოფენა. ძველი მშენობები მეაბრეშუმეობისა და მეფუტკრეობის სკოლად გარდაქმნილა. აქვეა კარგად მოწყობილი მუზეუმიც⁸. ტიფლისში რამდენიმე თეატრია. ქალაქის მკვიდრნი, დანარჩენ ქართველებთან ერთად, მხიარულების მოყვარულები არიან. ქართულ თეატრს პიესებით აქაური ავტორები ამარაგებენ. იქ რამდენიმე ნიჭიერი მსახიობი თამაშობს⁹. აქ ბევრი მწერალი კაცია, და რაც განსაკუთრებით აღსანიშნავია აღმოსავლეთში, არიან მწერალი ქალებიც. მანდილოსნები იმთავითვე დიდი გავლენით სარგებლობდნენ ქართველებში, რაც, შესაძლოა, ადრეულ ხანაში მათ მიერ ქრისტიანობის მიღებამაც განაპირობა. როცა მამაკაცები ისლამის წინააღმდეგ იბრძოდნენ (ასეთ ომებში ქვეყანა ხშირად ებმებოდა ხოლმე), ქალები შინ რჩებოდნენ, შვილებს წერა-კითხვას ასწავლიდნენ და უხსოვარი დროიდან ჩვეულზე მეტად ძლიერი სქესის წარმომადგენლებად ყალიბდებოდნენ. ლიტერატურის ნიმუშთა უმრავლესობა ქალებმა გადაარჩინეს დავიწყებას. ისინი ითვისებდნენ თავიანთ უძველეს კლასიკას, ზოგ ნაწარმოებს ზეპირადაც კი სწავლობდნენ. ახლაც, სოფლად, ბევრი ქალბატონი ზამთრის საღამოებს შოთა რუსთაველის უმშვენიერესი ეპიკური პოემის „ვეფხისტყაოსნის“ ზეპირად წარმოთქმაში ატარებს. ეს დიდებული პოემა სიყვარულსა და თავგადასავლებზე 6000-ზე მეტი პნკარისაგან შედგება. იგი აღსავსეა მშვენიერი პასაჟებით. ყველაზე გასაოცარი მისი დანერის თარიღია – როგორც ვიცით, იგი დანტეს დაბადებამდე გაცილებით ადრე შეიქმნა. თავის მხრივ, პოეტი ლაპარაკობს სქესთა თანასწორობაზე, მაგალითად, ყველაზე ხშირად ეს ციტატა მოჰყავთ: „ლეკვი ლომისა სწორია, ძუ იყოს, თუნდა ხვადია“. თანამედროვე ქართველი ქალები ტრადიციებს აგრძელებენ: ტიფლისში შევხვდით გაზეთის რედაქტორ და რედაქციის თანამშრომელ ქალებს.

16756. Тифлиზ. Ворота сада Муншадля, 408.

და მომეჩვენა, რომ სუსტი სქესის წარმომადგენლებს მართლაც უფრო მეტი ენერჯია აქვთ, ვიდრე – მათ მეუღლეებს. მშვიდობიანი პროფესიები ერთადერთი როდია, სადაც ქართველმა ქალებმა წარმატებას მიაღწიეს: სწორედ აქ ცხოვრობდნენ მეომარი ამორძალები. დღესაც იხსენებენ საბრძოლო სულისკვეთებით აღსავსე საგმირო საქმეებს, რომლებიც წარმტაც დიდგვაროვან ბანოვანებს ჩაუდენიათ: თამარ და ქეთევან დედოფლებს, რომლებიც აბჯარასხმულნი თვითონ მიუძღოდნენ თავიანთ ლაშქარს სპარსელთა¹⁰ წინააღმდეგ ომში. ტიფლისში სამი სასიამოვნო კვირის გატარების შემდეგ ქუთაისში, იმერეთის სატახტო ქალაქში¹¹, ქართლიდან დასავლეთით მდებარე მხარეში გამგზავრება გადაწყვიტეთ. ტიფლისში ბევრი გვსმენოდა მის მშვენიერებაზე და ცხადია, მისი ნახვა გვსურდა. იმავე გზით ვიმოგზაურეთ, რომლითაც ტიფლისს ჩამოვედით, რიონთან მიახლოებისას ეტლები გამოვცვალეთ და დაახლოებით ოც წუთში ქუთაისში ჩავედით. სადგურზე ბევრი ხალხი დაგვხვდა.

ჩვენმა კეთილმა ტიფლისელმა მეგობრებმა დაიწყინეს, რომ ჩვენი ჩასვლის თაობაზე ქუთაისელთათვის ეცნობებინათ. ქართველებს უყვართ სტუმრები. სტუმართმოყვარეობა მათ დადებით თვისებათაგან უპირველესია. იმის გარდა, რომ სტუმრის მიმართ ბუნებრივად კეთილგანწყობილნი არიან, მათი განსაკუთრებული ინტერესი იმანაც გამოიწვია, რომ ქართული ენის შესწავლა გვსურდა და ინგლისიდან მათ სანახავად ჩამოვედით. მეგობრული მიღება და აღფრთოვანება, რომელსაც ყველგან გამოხატავდნენ, ბევრად აღემატებოდა იმ დახარჯულ საათებს, მათი ურთულესი ენისა და უჩვეულო ქართული ზმნის შესწავლაზე რომ დავხარჯეთ. ქუთაისში ჩვენს პატივსაცემად ბანკეტი გამართეს, და რადგან ქართული წვეულება რამდენადმე განსხვავდება დასავლური ლხინისაგან, აღვწერ მას:

ქალაქის მუნიციპალიტეტის მიერ გამოგზავნილი ეტლე-ბით წაგვიყვანეს ერთ ბორცვზე მდგარ სახლში, რომელმაც ჩვენს შესახვედრად მოსული 150 სტუმარიც დაატია.

წარდგენის ცერემონიის შემდეგ დარბაზში შევედით. მაგიდები მთელ სიგრძეზე განელაგებინათ. შუაში, მთავარ მაგიდასთან დავესხედით თავადაზნაურობის მარშალთან, ქალაქის თავთან, სხვა პატივსაცემ ადამიანებსა და მათ ცოლებთან ერთად. ლხინის დასაწყისში თამადა (ტოლუმბაში)¹² აირჩიეს, მან ჩვენი ჯანმრთელობისა შესვა და მჭევრმეტყველური სიტყვა წარმოთქვა. როცა ყველა ერთდროულად წამოდგა ფეხზე და სასმისები დასცალეს, მეორე ოთახში მყოფმა მომღერლებმა ნაციონალური ინსტრუმენტების თანხლებით სუფრული სიმღერა დააგუგუნეს: გაისმოდა „მრავალჟამიერ“, „ღმერთმა ინებოს“ და ასევე – საპასუხო „მადლობელი ვარ“¹³. ამ სიმღერის ბევრი ვერსია არსებობს, სულ ცოტა ასორმოცდაათი მაინც, ზოგი მათგანი ძალიან ძველია. დიდი პატივით შეისვა ყველა დამსწრის, ჩვენი ინგლისში დარჩენილი ნათესავებისა და მეგობრების სადღეგრძელოები. იოლად წარმოიდგენთ, რას ნიშნავს ამდენი ღვინის სმა ამას შეუჩვეველი ადამიანისათვის. თუმცა ქართველი თავაზიანი მასპინძელია და სტუმარს იმდენის დალევის უფლება აქვს, რამდენიც ესიამოვნება. იქ მყოფებმა ბევრი ქართული ჰანგი ააჟღერეს – ერთი ქალბატონი შესანიშნავად მღეროდა იავენანას. ორი თუ სამი საათის შემდეგ დარბაზი ნაციონალური ცეკვა „ლეკურის“¹⁴ შესასრულებლად მოამზადეს. მოცეკვავეებს წრე შემოარტყეს და საკრავთა ხმას ტაში ააყოლეს. ცეკვავდა პატარა თამარი, ექვსიოდ წლის მშვენიერი შავთვალა გოგონა დედასთან, მდიდრულ აბრეშუმის კაბაში გამოწყობილ მომხიბლავ თავადის ქალთან ერთად. შემდეგ ჩერქეზული ჩოხით¹⁵ შემოსილი მამაკაცი გრაციოზულად მიუახლოვდა ქალს და სათანადო ფესტივალის საცეკვაოდ გაიწვია. მცირე ხნის შემდეგ ქალი დათანხმდა, და მათ იქაურ სხვა საუკეთესო მოცეკვავეებთან ერთად უელევანტურეს მოძრაობათა მთელი სერია შეასრულეს. თეთრად შემოსილ, მშვიდად მონარნარე ქალს ცალი ხელი თავს ზემოთ მოერკალა, ცალი

ნინ გაეშვირა და გოგმანით გაურბოდა „მდევარს“. ზოგჯერ, როცა მამაკაცი გარს უვლიდა, ქალი გაუნძრევლად იდგა, ხანაც, თითქოს მამაკაცისაგან თავის დაღწევას ცდილობდა. როცა სახეს აბრუნებდა, კაცი უახლოვდებოდა და ის-ის იყო უნდა შეხებოდა, რომ ქალი კვლავ თავს არიდებდა.

რასაკვირველია, „ლეკური“ მოძრაობის მთელი პოეზიაა და მავანს ცეკვას იმ ხელოვნებად აღაქმევენებს, რომელიც დიდად განსხვავდება სამეჯლისო დარბაზში ვალსის მოუქნელი ბრუნვა-ტრიალის უკულმართობათაგან. როდესაც ერთი ნყვილი ილღებოდა, მის ადგილს მეორე იკავებდა. მთელი ამ დროის განმავლობაში იქ შეკრებილნი ტაშს უკრავდნენ. იმერეთში – რომანტიკულ ქვეყანაში ვიმყოფებით. ქუთაისი კოლხეთში მდებარე ანტიკური ხანის „კუტაიაა“, სადაც იაზონი ოქროს სანმისის მოსაპოვებლად ჩავიდა. კამკამა რიონის ნაპირებზე შეფენილ ამ მშვენიერ ქალებში, ანტიკურ ფაზისში მიაკვლია დიდი ხნის ნაოცნებარ საუნჯეს და უმშვენიერეს ჯადოქარ მედეას ყურში სიყვარულის ზღაპარი ჩასჩურჩულა. აი, იმ კლდეზე, იუპიტერის სასტიკი ბრძანების თანახმად, პრომეთეოსი „ღვთაებრივი ფრთებით მიაჯაჭვეს“. მსოფლიოში ცნობილი ბევრი ლეგენდა თვლემს გლეხების მესხიერებაში. ერთ-ერთი ყველაზე საყვარელი ამირანის ამბავია, რომელიც სხვა არაფერია, თუ არა – კლასიკური თქმულება პრომეთეოსზე. სახელებს „მედეა“ და „იაზონი“ აქ კვლავაც არქმევენ. ამ საინტერესო ქვეყნის მკვიდრთა შორის შესაძლოა, ტელემაქეს, ონონასა და თვით ვენერასაც კი შეხვდეთ. ქუთაისი, ამ ასოციაციების გარეშეც, ერთ-ერთი ყველაზე საინტერესო ქალაქია მთელს კავკასიაში. შეუძლებელია მასზე უფრო შთამბეჭდავი მდებარეობის წარმოდგენა! ის რიონის დაბლობზე განფენილა, ყოველი მხრიდან კლდეები აკრავს... ქალაქთან ახლოსაა ბაგრატიის ტაძრის უძველესი ნანგრევები, მაშინ, როცა მოშორებით, ტყიან ბორცვებზე გელათის თეთრ მშვენიერ მონასტერს

დაინახავთ. ქუთაისში ზამთრობით უჩვეულოდ რბილი ჰავაა, ზაფხულობით კი გრილა. დრო აღარ დაგვიკარგავს და გელათის სანახავად წასვლა გადავწყვიტეთ. მეორე დილით ოთხცხენიანი ეტლით გავემგზავრეთ მონასტრისაკენ, რომელიც მეფე დავით განმაახლებელს აუგია XI საუკუნის ბოლოს¹⁶. მეტად ოღროჩოღრო და კლდოვან გზაზე, რიონის ნაპირებს რომ მიუყვება, ბევრი წარმტაცი ხედია. ციცაბო გორაკი სვენებ-სვენებით ავიარეთ და ბოლოს გელათის მონასტერსაც მივადექით. ბევრ ქართველ პოეტს შეუქია გელათი, და ეს მართლაც მშვენიერი ადგილია, ზურმუხტისფერი მდელოებითა და სურნელოვანი ყვავილებით შემკული. ჯერ კიდევ შემორჩენილია ადრეული ხანის შენობა, სადაც დავით მეფე განისვენებს. ეს გახლდათ გოლიათური სიმაღლისა და ძალ-ღონის მონარქი, რომელმაც ააგო ახალი და აღადგინა ძველი ძეგლები. არსებობს გადმოცემა, რომ დავითმა ერთი ლოდი თვითონვე მიიტანა მონასტრის ასაშენებლად. საფლავის უზარმაზარ ქვაზე ეს სიტყვებია ამოტვიფრული: „ერთხელ შვიდი მეფე მესტუმრა: თურქები, სპარსები, არაბები, რომლებიც ჩემი სამეფოდან განვდევნე“¹⁷. მისი შვილიშვილი იყო დიდებული დედოფალი თამარი¹⁸, რომლის ზეობა „ოქროს ხანის“ სახელითაა ცნობილი. ეს

მართლაც ოქროს ხანა გახლდათ საქართველოს ისტორიისა და ლიტერატურისათვის. ზოგი ვარაუდის თანახმად, თამარიც გელათშია დაკრძალული¹⁹. აქ ბევრი ძვირფასი და ძველი რელიკვიაა. მათ შორის ყოფილა VI საუკუნის ერთი ბერძნული ხელნაწერი...²⁰. სამწუხაროდ, ეკლესია არაერთხელ გაუძარცვავთ რუსებს და ბევრი რამ სანკტ-პეტერბურგში გაუზიდავთ. შემორჩენილ სინძინდეთაგან აღსანიშნავია ხახულის ღვთისმშობლის ხატი²¹, რომელსაც ეს ლეგენდა უკავშირდება: როცა წმინდა ანდრია მოციქული ქრისტეს სიკვდილის შემდეგ პალესტინიდან კავკასიის მოსაქცევად მოდიოდა, მარიამმა სახეზე ქსოვილი მიიღო, რომელზეც მისი ნაკვთები აღიბეჭდა. ქსოვილი მოციქულს მისცა. ანდრია საქართველოში სწორედ იმ დროს ჩამოვიდა, როცა დედოფლის ძე კვდებოდა. მოციქულმა ქსოვილი შეახო ყმანვილს, რომელიც სასწრაფოდ გამოფხიზლდა და სიცოცხლეს დაუბრუნდა. ბევრი გაქრისტიანდა, თუმცა წარმართი მღვდლები მაინც დავობდნენ წმინდა ანდრიას ძალმოსილებაზე. სცადეს კიდევ მისი ძლიერების გამოცდა. მინდორში კარავი დადგეს, წმინდა ხატი მის ერთ მხარეს დააბრძანეს, მეორე კი წარმართული კერპებისაკენ მიმართეს. დილით კერპები გადაყირავებული დახვდათ, ღვთისმშობლის ხატი კი სწორედ იმ ადგილას ესვენა, სადაც დატოვეს. ეს სასწაული ბევრი ქართველის მოქცევის საფუძველი გახდა²². იმ ადგილას ქრისტიანული სამრეკლო ააგეს. მას შემდეგ, რაც სამრეკლო მუსლიმებმა დაანგრიეს, ხატი გადამალეს. ის ახლა გელათში ინახება. მდიდრულ ყუთში ასვენია და პატიოსანი ქვებითაა შემკული. მნიშვნელობა არა აქვს, მართალია თუ არა ლეგენდა: ხატი უდავოდ უძველესია და ის არაერთხელ მოუხსენიებიათ ძველი დროის მწერლებს. საკუთრივ, ტაძარი, ბიზანტიური ჯვრის ფორმისაა. გუმბათქვეშ არის შესანიშნავად შენახული მოზაიკა ღვთისმშობელი ქალწულისა, ჩვილით ხელში, მიქაელ და გაბრიელ მთავარანგელოზთა გამოსახულებებით, რომელიც

აღექსი კომუნოსმა უძღვნა მეფე დავით III განმანათლებელს²³.
 აქ ინახება დერბენდიდან ჩამოტანილი ერთ-ერთი ყველაზე
 ძველი კარიბჭე, რომლის წარწერა მოგვითხრობს, რომ ის
 1063 წელს დამზადდა. მეორე კარიბჭე ეკლესიის სახურავად
 გამოიყენებოდა²⁴. თუმცა იანვრის დასაწყისი იყო, ჩვენ ღია
 ცისქვეშ, ფანჩატურში ვისაუზმეთ. ცაზე ერთი ღრუბელიც კი
 არ ჩანდა. მართლაც, იმ ორი თვის განმავლობაში, რაც ჩვენ
 ამ ქვეყანაში ვიმყოფებოდით, შუა ზამთარში ისეთი ჰავა იყო,
 როგორც იტალიაში – მაისის თვეში. გელათიდან სამი მილის
 მანძილზე მდებარეობს მონამეთას მონასტერი (წამებულთა
 ადგილი), რომელიც XI საუკუნეში ააგო ბაგრატ დიდმა²⁵.
 მონასტერი გარესამყაროს ხიდის მეშვეობით უკავშირდება,
 რომელსაც კოშკი იცავს. მდინარის ჰაერი კლდის გარშემო,
 რომლის თავზეც მონამეთა წამომართულა, ნახევარკუნძულს
 ქმნის. კლდე პირდაპირ ეშვება უსწრაფესი წყალნითელასკენ
 (ე.წ. წითელი მდინარე, წითლად შეფერილი მინის გამო).
 უფრო პირველქმნილი და ხელშეუხებელი ბუნების სურათის
 წარმოდგენა შეუძლებელია! აქ არიან დაკრძალული წმინ-
 დანები დავით და კონსტანტინე, ორი ქართველი მონამე. გად-
 მოცემა გვიამბობს, რომ ისინი ჩააგდეს ამ მდინარეში,
 რომელიც მათმა სისხლმა ჟოლოსფრად შელება. სიკვდილის
 წინ ისინი ლოცულობდნენ, რათა მათი სხეულები განუხრ-
 ნნელად დარჩენილიყვნენ და განკურნვის უნარი ჰქონოდათ.
 ბევრი ლეგენდა არსებობს იმ სასწაულებზე, მათთან შე-
 ხებისას რომ მომხდარა. სამწუხაროდ, მღვდელმსახურება
 რუსულად ან სანახევროდ რუსულად უნდა ჩატარდეს. ქუ-
 თაისში იმაზეც დიდად წუხდნენ, რომ ახალი ეპისკოპოსი
 რუსი იქნება. იმერეთის ახლანდელი მღვდელმთავარი გაბრი-
 ელი²⁶ მოხუცი ქალარა კაცია, მაგრამ მისი მადლმოსილი
 ლოცვა ისეთი ძლიერია, მის ქვეყანას საფრთხე არ ეშუქრება.
 მისი ქადაგებების ორტომეული, რომელიც გამოირჩევა ენის
 სინამდისითა და დახვეწილობით, მსჯელობის სისადავითა და

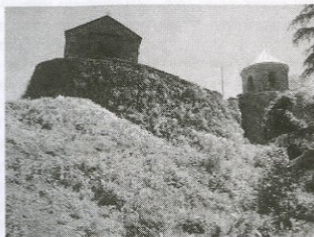

კეთილშობილებით, ტიფლისში მრავალჯერ გამოიკაცა განსვენებულმა, ღირსმა ს.ს. მოლანმა მისი რამდენიმე ქადაგება ინგლისურად თარგმნა²⁷. ვერასოდეს დავივიწყებ ჩვენს სტუმრობას ეპისკოპოს გაბრიელთან. ის თავის კაბინეტში იჯდა - სულისშემძვრელი იყო იმის ცქერა, ვინც ღირსეულად განვლო თავისი ცხოვრება. თმა თოვლივით თეთრი ჰქონდა. თვალეში ჭაბუკური ელვარება

ალარ ედგა, მაგრამ მის ლამაზ ნაკეთებში მშვიდ კმაყოფილებას ამოიკითხავდით: ასეთი გამომეტყველება აქვთ მათ, ვინც მთელი ცხოვრება სხვებს მიუძღვის წინ, ღმერთამდე რომ მიიყვანოს და მისი მიმდევრები გახადოს. მან აივანზე მიგვიღო და აღტაცებული მიგვითითებდა პეიზაჟის საუცხოო ადგილებზე. ეპისკოპოს გაბრიელის სახლი ბაგრატის ტაძრის თვალწარმტაცი ნანგრევებიდან სულ ერთი ხელის განვდენაზე იდგა. ტაძარი ბაგრატ IV-მ ააგო 1032 წელს, რომელიც თურქებმა დაანგრიეს 1690 წელს²⁸. აქ ბევრი ქართული წარწერაა, რომელთა შორის ამოიკითხავთ: „ო, მეუფეო, ვინც ყველა მეფის ხელმწიფე ხარ, უფრო და უფრო აღამაღლე ბაგრატ კურაპალატი, მეფე აფხაზთა და ქართველთა, ასევე მამამისი, დედამისი, მეუღლე მისი, დედოფალი და ძე მისი, ამინ“. „უფლის შენევნით, დიდებულმან და ღვთაებრივმან ბაგრატ, მეფემან აფხაზთა და ქართველთა, აღაშენა წმიდა ადგილი ესე მოსახსენიებლად დედისა თვისისა, დედოფლისა გურანდუხტ“. „უფალო, შეიწყალე სული მაშენებლისა ამა ტაძრისა“²⁹. ამ უკანასკნელ წარწერაში მოხსენიებული სახელი ერთადერთია, რაც კი ამ საოცარი ტაძრის მშენებლისაგან შემოგვრჩა. ტაძრის სტილი ქართულ-ბიზანტიურია. ინტერი-

ერში ბევრ ნაკვეთ ლოდს ნახავთ. ტაძრის გარშემო უძველესი
გალავნის ფრაგმენტებია. მოშორებით მდებარე მრგვალი
მინაყრილები აქ ციხე-სიმაგრის არსებობაზე მიგვითითებენ.
დღევანდელი ქუთათური სიამაყით გიჩვენებს თავისი ქალაქის
ყოფილ საზღვრებს, გადაჭიმულს ბაგრატის ტაძრიდან რიონის
მარცხენა ნაპირზე მდებარე გორაკებამდე, სადაც ოდესღაც
100 000 კაცს უცხოვრია, ახლა კი 20 000 მცხოვრები თუ
იქნება. ქუთაისიდან წამოვედით და იქაურებს მრავალგზის
დავპირდით, რომ კვლავაც ვეწვეოდით. შემდეგ ჩვენს კეთილ
მასპინძელთან ერთად მოვიწახულებთ თავადის ასული მა-
ჭუტაძე ნიგოეთში³⁰. ეს ბანოვანი ინგლისელია და მთელს
ქვეყანაში განთქმულია საკუთარი სათნოებით. იგი დიდად
ზრუნავს მის მამულში მოსახლე გლეხობაზე. ავადმყოფობისა
და გაჭირვების შემთხვევაში ყველა მას ეკითხება რჩევას და
მისგან იღებს ნუგეშს. მისი შვილები საკმაოდ თავისუფლად
ლაპარაკობენ როგორც ინგლისურად, ისე – ქართულად. თავ-
ადის ასულმა მაჭუტაძემ და მისმა მეუღლემ კეთილად გვი-
მასპინძლეს. ნიგოითიდან ცხენებით წავედით მთებში მდებ-
არე ჯუმათის მონასტერში³¹, სადაც გურიის რამდენიმე
მთავარია დაკრძალული. იანვრის დასაწყისი იყო, მაგრამ
ყველგან ვხვდებოდით ხარისძირებით, ენძელებით, იებით,
ფურისულებითა და სხვა ყვავილებით დაფარულ მდიდრულ
ხალიჩას. ხარისძირები განსაკუთრებით დიდები და მშვე-
ნიერები იყვნენ. მათ გარს ფურისულები შემორტყმოდათ,
რის გამოც ბაცი ვადისფერი დაჰკრავდათ. ხუთი მილი ცხენით
ვიარეთ. გზა, უფრო სწორად, ბილიკი თანდათან ზევით
იწვედა. დაახლოებით ორი საათის შემდეგ უკვე მთებში
ვიყავით. ვუახლოვდებოდით მონასტერს და პანორამაც უფრო
და უფრო ფართოდ იშლებოდა. ჯუმათი ჩახატაურის³² ქედის
თავზეა, რომელიც რიონის აუზს სუფსის აუზისაგან ყოფს. ის
ერთ-ერთი ქედის უმაღლესი მწვერვალია და ზღვის დონიდან
1644 ფუტის სიმაღლეზე მდებარეობს. ჩრდილოეთისაკენ,

სადაც კავკასიონის მთავარი ქედი გადაჭიმულა, მისი
ყინულოვანი მწვერვალების დანახვა შეიძლება. მათი კონტურ-
ები მკაფიოდ ირეკლება ლაჟვარდოვან ცაზე. ენგური, ხობი,
რიონი და წყალნითელა ნაყოფიერ ველებს შუა ჩამოედინება.
აღმოსავლეთით ქართლი-იმერეთის ქედია. სამხრეთით მოჩანს
აჭარა-ახალციხის მთათა თოვლით დაფარული მწვერვალები,
რომლებიც კედლად აჰფარებია გურიის ტალღოვან მდე-
ლოებს. ბათუმის სანაპირო ჩვენს თვალწინაა და ისეთივე
მშვენიერია, როგორც ტრაპიზონისა. დასავლეთით შავი
ზღვის სანაპიროა, თავისი კონცხებითა და ყურეებით, თან-
დათან რომ აფერმკრთალებს შორეული ნისლი. შორს მოჩანს
პალიასტომის ტბასთან მდებარე ფოთი. ჯუმათში მამა არსენი
გვმასპინძლობდა - კეთილი, გულლია ბერი, იქ დასად-
გურებული სიმყუდროვის მცველი და ჩვენი მეგზური ამ
საინტერესო ადგილების დათვალიერებისას. მონასტერი ადრე
საეპისკოპოსო საყდარი იყო და დიდ სიმდიდრეს ფლობდა. აქ
ჯერ კიდევ შემონახულია შესანიშნავი ხატები. ეკლესია ოცი
წლის წინათ რუხი პორფირით მოუპირკეთებიათ. ჯუმათიდან
გავემგზავრეთ სუფსაში. ორი დღე თავად გურიელის

საზამთრო რეზიდენციაში გავატარეთ, იმ გურიელისა, რომელიც მთელი ამ არემარის მმართველი იყო XIX საუკუნის შუა წლებამდე³³. გურიელის ოჯახი მრავალმხრივ გასაოცარია. მისი წევრები ერთმანეთისაგან გარეგნობით განსხვავდებიან. ახასიათებთ შესანიშნავი მუქი ხვეული თმა³⁴. გურიელები იშვიათად იხურავენ ქუდს, რადგან კულულები ჯეროვნად იცავთ ზაფხულის სიცხისა და ზამთრის სუსხისაგან. მათ ძალიან ლამაზი, სწორი ნაკეთები და გულუბრყვილო გამოხედვა აქვთ, მაგრამ ამავე დროს, ინტელიგენტურები და ფიცხები არიან. ზოგიერთი მიიჩნევს, რომ ისინი მეომარი ხალხია, და ეს იოლად დასაჯერებელია: არაერთ თხზულებაში აღწერილა მათი სიმამაცე, რომელთა ავტორია მამია გურიელი – შესანიშნავი თანამედროვე ქართველი პოეტი. იგი დაახლოებით ორი წლის წინ გარდაიცვალა³⁵. მისი ლექსები მთელს ქვეყანაში ცნობილია, თუმცა ყველა მათგანი ჯერ არ

გამოქვეყნებულა. ოჯახს დღეს ტელემაქ გურიელი³⁶ თავკაცობს, რომელიც დიდი ენთუზიაზმით შეისწავლის მშობლიურ ლიტერატურას. სუფსაში ინგლისელი სტუმრის გასაცნობად მდიდრულ ეროვნულ სამოსში გამოწყობილი ბევრი თავადი ჩამოვიდა. იმის წარმოსადგენად, თუ როგორ აცვიათ ქალებს, ერთ კარგად აღნაგ ქალბატონს აღვინერთ. მისი ბაცი ზღვისფერი აბრეშუმის მანტიის ქვეშ მოჩანდა გრძელი კაბის წინა ნაწილი – მდიდრულად განწყობილ თეთრ აბრეშუმზე ოქრომკედით ნაქარგი. წელი ოქრომკედითვე ნაქარგი თეთრი სარტყლით დაემშვენებინა, რომლის

ბოლოები ტერფებამდე აღწევდა. შიშველ კისერს ყელსაბამი უმშვენებდა. კაბის სახელოები იდაყვიდან ფართოვდებოდა. ქართლელთა თავსაბურავს ახასიათებს ხავერდის ან აბრეშუმის ორი დიუმის სიგანის სალტე³⁷, რომელიც აბრეშუმითაა ნაქარგი ან ძვირფასი ქვებითაა მოოჭვილი. ის ნარბებიდან იწყება და თავს მთლიანად ფარავს. ამ ადგილიდან მხრებამდე მაქმანიანი პირბადე ეშვება. თმა ჩვეულებრივ უკანა აქვთ გადანეული და დაწნული. წინ კი, სახის ორივე მხარეს, გრძელი კულულები ჩამოუშლიათ. გურულ ქალებსაც გრძელი ნანწავები აქვთ, ხოლო თავს შავი ან ფერადი ელეგანტური მაქმანიანი მანდილით იმოსავენ. ორივე თავსაბურავი ძალიან ლამაზია - თუმცა, გურულებისა, შესაძლოა, უფრო ახალგაზრდულ იერს ჰმატებდეს ნაკვთებს, ვიდრე - ქართლელებისა, რომელიც მათ ღირსეულ გამომეტყველებას ანიჭებთ. მოკლედ ასე შეიძლება დავახასიათოთ ამ ორი განსხვავებული პროვინციის მოსახლეობა - ქართლელები უფრო სერიოზულად და დარბაისლურად გამოიყურებიან, გურულები კი სხარტები და მხიარულები არიან. სუფსიდან ოზურგეთში - გურიის მთავარ ქალაქში - გავემგზავრეთ. სინამდვილეში, ეს დაბაა, რომელიც დიდ სოფელს ოდნავ თუ აღემატება. მის მკვიდრთ ლიტერატურისადმი დიდი ინტერესი ახასიათებთ. აქვთ სტამბა, სადაც ბევრი საინტერესო წიგნი დაბეჭდილა. აქ ჩვენი მასპინძელი გახლდათ ძველი ათაბაგების ანუ ახალციხის მთავართა შთამომავალი, რომელმაც დიდი სტუმართმოყვარეობა გამოიჩინა და პატივისცემით მიგვიღო. ოზურგეთის შემდეგ შემოქმედი მოვინახულეთ. ეს მონასტერი მდინარე ბჟუჟზე მდებარეობს. კარგი საბაბი მოგვეცა ამ მდინარის გახსენებისა: ჩვენი ეტლი რამდენჯერმე კინალამ ამოტრიალდა, როცა გორაკზე მირახრახებდა, წყალი კი ჩვენგან სულ ერთი დიუმით იყო დაცილებული! ადრე შემოქმედი, ისევე, როგორც ამ მხარის სხვა მონასტრები, კარგად გამაგრებული ადგილი იყო. მთელი გურიის მონასტრები

შემოქმედს ექვემდებარებოდნენ. მიწის უმეტეს ნაწილს ადრე მონასტერი ფლობდა. სამრეკლოთაგან ზოგი დაინგრა, ზოგიც გაქურდეს. მონასტერი ორნავიანია. უფრო ძველი და უფრო მომცრო რვაკუთხა გუმბათიდან შემოჭრილი სხივებით ნათდება. ტაძარი, რომელიც შიგნით აგურითაა ნაგები, გარედან კი - მოცისფრო პორფირით, უამთა სიავეს დაუზიანებია. აქ გურიელების საძვალეა³⁸. მონასტრის წინამძღვარმა, მამა ამბროსიმ, მალალმა პირმშვენიერმა ქართლელმა, გულითადად მიგვიღო. მან წინა სალამოს მიგვიწვია და ჩვენს პატივსაცემად სადილი გამართა მონასტერში. დიდებულად მოვილხინეთ. ოზურგეთიდან გამომგზავრების წინ ქალაქის საზოგადოებამ გამოსამშვიდობებელი წვეულება მოგვიწყო კლუბში. არასოდეს დამავინწყდება გურულების აღფრთოვანება, კეთილგანწყობა და თხოვნა, ისევ ვწვეოდით მათ მხარეს. უთვალავჯერ მიგვიპატიუეს თავიანთ მამულებში. გამოსამშვიდობებელი ბანკეტი ორი საათი გაგრძელდა, და მხოლოდ იმიტომ დასრულდა, რომ ჩვენ სალამოს მატარებლით ბათუმს უნდა გავმგზავრებულყავით. იქ მყოფ ოთხმოცამდე სტუმართაგან ზოგი ძალზე მალალი მამაკაცი იყო, სამი მათგანი შვიდ ფუტამდეც კი აღწევდა. გამგზავრებამდე ერთ-ერთმა მთელი ბოთლი ადგილობრივი შამპანურით სულმოუთქმელად შესვა ჩვენი მშვიდობიანი მგზავრობის სადღეგრძელო. ბოლოს, ჩვენ გამოვიარეთ დარბაზში შეკრებილ ოთხმოც სტუმარს შორის, რომლებიც გვადღეგრძელებდნენ. შემდეგ ყველა მათგანი ჩვენთან დასამშვიდობებლად აივანზე გამოვიდა. იბერიელთა სტუმართმოყვარეობა კარგად არის ცნობილი. XIII საუკუნის მათი უდიდესი პოეტი შოთა რუსთაველი პოემაში „ვეფხისტყაოსანი“ წერს: „რასაცა გასცემ, შენია, რაც არა დაკარგულია“. ამ ქვეყნის მკვიდრთ არასოდეს ავინწყდებათ ეს მცნება და პრაქტიკულადაც იყენებენ მას. ქართველებს ერთი შესანიშნავი გამოთქმა აქვთ: „სტუმარი ღვთის საჩუქარია“ (სტუმარი ღვთისაა!, მთარგმნ.). სიძულვილი მათთვის უცხოა.

ისინი უბრალო, გულთბილი, წარმოსახვის დიდი უნარით და-
ჯილდოებული ადამიანები არიან. მათ, ვისთვისაც ჩვეულება
თანამედროვე ყოფის პირობითობა, ძალზე ხიბლავთ ქართ-
ველთა საზოგადოებრივი ცხოვრება. ძნელად წარმოსადგენია,
ისეთი სიმშვიდე ჰპოვო სადმე, ვიდრე – ზოგიერთ ქართულ
ულამაზეს სოფელში. თვით ქართველი გლეხიც კი, რომელიც
თვითონაც კულტურულია, ბევრ რამეს სწავლობს მშობლი-
ური კლასიკური ლიტერატურიდან. ქართული სიტყვა კარგად
ირითმება, ხოლო ქართული ძალზე რიტმული ენაა. სოფლის
თითქმის ყველა მოსახლე მოყვარული პოეტია. ჯერ კიდევ
არიან მენესტრელები, რომლებიც სოფელ-სოფელ დადიან,
საზანდარზე (ფლეიტის მსგავსი მუსიკალური ინსტრუმენტი)
უკრავენ, გვიამბობენ აბრაგების სიყვარულზე... უამრავ
ცოცხალ კალმოსანს შორის უპირველესია ილია ჭავჭავაძე
(უორდროპის შენიშვნა: თავადი უბედურ შემთხვევას ემსხ-
ვერპლა). ის არა მხოლოდ დიდი პოეტი, არამედ – რომანისტი,
სათავადაზნაურო ბანკის დირექტორი, ქართული სალიტერა-
ტურო და პოლიტიკური ყოველდღიური გაზეთ „ივერიის“ რე-
დაქტორია. მისი ლექსები გამოირჩევა კეთილშობილური აზ-
როვნებითა და ენის ელეგანტურობით, ყველაზე მეტად კი –
პატრიოტული სულისკვეთებით, რომლითაც ყოველი სტრიქო-
ნია განმსჭვალული. მას ძალიან უყვარს ბუნება, რომელიც
ახსენებს თავისი სამშობლოს დიად წარსულსა და გადაგვარე-
ბულ ანმყოს. მყინვარწვერიდან გადმოხედვისას ილია შეიგრძ-
ნობს თავისი საყვარელი ქვეყნის სულს და მწუხარედ დაჰყ-
ურებს იბერიაში მომხდარ სავალალო ცვლილებებს, ქვეყანაში,
რომელსაც დიდებულ და ძღვევამოსილ წარსულში თავისუფ-
ლების ღმერთი მართავდა. უცქერს ქალარა წმინდა არაგვს და
ქვითინით იხსენებს იმ დღეებს, როცა საქართველო ამ ნაკა-
დევით ჰქუხდა მტერთან შებმისას, იგონებს, თავისუფლე-
ბისათვის დაღვრილ სისხლს ეს წმინდა წყალი რა ხშირად
შეუღებავს ყოლოსფრად. როცა გაზაფხული დედამიწას გა-

მოაფხიზლებს და სულს ხელახლა შთაბერავს, ილია სევდიანად კითხულობს: მისი საყვარელი მამული როსლა გაიღვიძებს;

თავადი აკაკი წერეთელი ის პოეტია, რომელსაც თანამემამულეები ილიას მსგავს პატივს მიაგებენ. მისი მუზა უფრო ლალია, მხიარულებას ეტრფის, და თუ ილია წარსულს მისტირის, აკაკი თავის ძლევამოსილ სატირას იყენებს ანმყოს გასაქილიკებლად. ის თავისი ქვეყნის კეთილდღეობის ერთგულია და ძალიან პოპულარულია ხალხში. აკაკი ყველას უყვარს.

თავადი ივანე მაჩაბელი (უორდროპის შენიშვნა: თავადი მაჩაბელი უცნაურად გაუჩინარდა: შესაძლოა, უბედურ შემთხვევას ემსხვერპლა) ინგლისელისაგან ყველაზე მეტ ყურადღებას იმსახურებს: მან ჯერ კიდევ სტუდენტობისას დაიწყო შექსპირის შესწავლა და ქართულად შესანიშნავად თარგმნა მისი რამდენიმე პიესა. ქართველებს უყვართ ისინი და დიდადაც აფასებენ მათ. ქართველებს, სხვა მთიელებივით, მდიდარი წარმოსახვა და პოეზიის სიყვარული გამოარჩევთ. ახლა შეუძლებელია ყველა სახელგანთქმული პოეტი ქალისა თუ მამაკაცის დასახელება, მაგრამ შეიმედება, რომ ინგლისელი საზოგადოება მალე უკეთ გაიცნობს ამ ხალხის ძველ თუ ახალ მდიდარ ლიტერატურას, ხალხისა, რომელსაც ძალზე ცოტა თუ იცნობს დასავლეთში: მოუხედავად იმისა, რომ ქართველები თავიანთ სიმპათიას ყოველთვის დასავლეთისადმი უფრო ამჟღავნებდნენ, ვიდრე – აღმოსავლეთისადმი. ჯერ კიდევ XI-XII საუკუნეებში დიდგვაროვან ყმანვილებს განათლების მისაღებად საბერძნეთში გზავნიდნენ. იმ დროიდან მოყოლებული ქართველები ცოდნის მისაღებად ევროპაში უფრო მიდიოდნენ, ვიდრე – აზიაში.

„ივერიის“ გარდა, ქართულ ენაზე რამდენიმე ჟურნალი და გაზეთი იბეჭდება. ყოველთვიურად გამოდის სალიტერატურო-სამეცნიერო ჟურნალი „მომამე“³⁹; ყოველკვირეულია

„კვალი“⁴⁰, სალიტერატურო და საოჯახო ილუსტრირებული გაზეთი; „მეურნე“⁴¹ სოფლის მეურნეობის საკითხებს განიხილავს; „ჯეჯილი“⁴² ილუსტრირებული საბავშვო ჟურნალია, ხოლო „მწყემსი“⁴³ – რელიგიური. სამწუხაროა, რომ ეს პატარა მამაცი ქვეყანა, რომელიც მრავალი საუკუნის განმავლობაში ინარჩუნებდა საკუთარ დამოუკიდებლობას, უშიშრად იბრძოდა ქრისტიანული სარწმუნოების დასაცავად, რუსეთის სიბრყველის გამო ეროვნულობის დაკარგვის საფრთხის პირისპირაა. ქართველები ბუნებით ერთგულნი არიან. ეს მათ არაერთხელ დაამტკიცეს ჩვენს დროში, მაგრამ მათი ერთგულებისა და მეგობრულობის შენარჩუნება ვერც მათი მშობლიური ენის აკრძალვით მოხერხდება და ვერც მათი ეროვნული იდეის მუდმივი გაქეღვით; რუსეთი, ქრისტიანული ქვეყანა, რომელსაც დასახმარებლად მიმართა ერეკლე II-მ, როცა თითქმის მოიშუშა 1795 წელს ალა მაჰმადხანის სასტიკი ლაშქრობის შედეგად მიყენებული ჭრილობები, ისეთივე მტრად მოეგლინა საქართველოს, როგორც – მაჰმადიანები. რუსეთი განზრახ ცდილობდა ქართული ენის ამოძიკვას, აკრძალა მისი სწავლება სკოლებში. მხოლოდ როგორც უცხო ენას, ისე ასწავლიდნენ, და ისიც – დაწყებითი სკოლის ორ კლასში. ამის შედეგად, კურსდამთავრებულს თითქმის აღარ ახსოვს მშობლიური ენა. ქართული ლიტერატურა უდავოდ მდიდარია რუსულზე, თუმცა ნაკლებად ცნობილია რუსებისათვის. როგორც დაპყრობილთ, თვით გარუსებულსაც კი, რუსები ზიზღით ეკიდებიან. ისინი უპირატესობას იმათ ანიჭებენ, ვინც რუსეთშია დაბადებული. ეკლესიებში ღვთისმსახურება რუსულ ენაზე სრულდება. სასულიერო სემინარია ტიფლისში ჯერ კიდევ გასული წლის გაზაფხულზე დაიხურა, მას შემდეგ, რაც შეიარაღებულმა ძალებმა დაიპყრეს თბილისი. სტუდენტებმა ინსტრუქციის მიღება ქართულ ენაზე მოითხოვეს, რომელსაც რუსები „უარგონად“ მოიხსენიებდნენ. ამ სტუდენტებს აეკრძალათ

სწავლის გაგრძელება იმპერიის რომელიმე სხვა სასწავლებელსა თუ უნივერსიტეტში⁴⁴. სკოლის მოსწავლეებს ანბანი თავიანთი დედებისაგან უნდა ესწავლათ; ხშირად ეს ერთადერთი ენა იყო, რომლებიც მათმა მშობლებმა იცოდნენ. სომხები ახლალა დაინტერესდნენ თავიანთი მეზობლებით, და არა მაშინ, როცა მათი დახმარება ქართველებს ასე ძალიან სჭირდებოდათ. ძნელი სათქმელია, რა უფრო სამწუხაროა – შემთხვევით ამტყდარი ხოცვა-ჟლეტა და თანაგრძნობის დაუყოვნებლივ გამოხატვა დაზარალებულთადმი თუ დიდხინიანი და სასტიკი სასონარკვეთილება, როცა უფრო ძლიერი ერთი ფეხქვეშ ქელავს მცირე ერის ეროვნულ ცხოვრებას, თავისუფლებასა და უძვირფასეს იდეებს! წინააღმდეგობა შეუძლებელია, რადგან პოლიციური სისტემა მეტად ფხიზელია. მაგალითად მოვიყვანთ ქუთაისში დაარსებულ ქალთა კერძო კლუბს. მისი წევრები სხვადასხვა სახლში იკრიბებოდნენ და ქართული კლასიკური ლიტერატურის ნიმუშებს კითხულობდნენ. კლუბი სულ რამდენჯერმე შეიკრიბა: ჟანდარმები შეცვივდნენ ერთ-ერთ სახლში, რომელშიც კლუბის წევრები შეკრებილიყვნენ და ნება არ მისცეს, მუშაობა გაეგრძელებინათ. რუსეთს დაავინწყდა, რომ საქართველო მას არ დაუპყრია: ამ ქვეყანამ დახმარება სთხოვა, და საქართველოსთან 1800 წლის 19 ნოემბერს დადებული ხელშეკრულების თანახმად, იმპერატორმა პავლემ ქართველთა ყველა უფლება და პრივილეგია აღიარა⁴⁵.

ჩაგვრასა და დესპოტიზმს, აგრეთვე, სრულ რუსიფიკაციას, რომელიც ქართველებს დაატყდა თავს, შედეგად მოჰყვა მაღალი ცივილიზაციის დაცემა და აჯანყებული ხალხი, რომელიც მზადაა იმოქმედოს მის ეროვნულობას დამუქრებულ ცბიერ და სასტიკ საფრთხეთა თავიდან ასაცილებლად. საქართველოს უძველესი სამეფო დასავლეთ ევროპისაგან ელის შემწეობასა და თანაგრძნობას.

1. იბერიელები – უორდროპი იყენებს გამოთქმას: იბერიული რასა: Iberian Race.

2. გოლოვინსკის პროსპექტი – სწორედ ასე წერს უორდროპი: Golovinskii Prospect. ეს არის თანამედროვე რუსთაველის პროსპექტი, რომელსაც 1840-იანი წლებიდან კავკასიის მთავარმართებლის ევგენი გოლოვინის (მთავარმართებელი 1837-1842 წწ.) სახელი უწოდეს.

3. რეჯენტ სთრითი – Regent street — ლონდონის დასავლეთში მდებარე მთავარი სავაჭრო უბანი. სახელწოდება უკავშირდება პრინც-რეგენტს, შემდგომში დიდი ბრიტანეთის გაერთიანებული სამეფოს მეფე ჯორჯ IV-ს (1762-1830).

4. ბოტანიკური ბაღი – თბილისის ბოტანიკური ბაღი ერთ-ერთ უძველესია მსოფლიოში. მისი ისტორია XVII საუკუნის I ნახევრიდან (1636 წ.) იწყება. ბაღის წინამორბედი იყო სოლოლაკის სამხრეთით, მდინარე ნაკვისისწყლის ხეობის ქვემო ნაწილში (ლელვთახევში) გაშენებული დეკორატიული და სამკურნალო მცენარეების "სამეფო ბაღი". მას "ციხის ბაღს", იმავე "სეიდაბაღის ბაღს", ზოგჯერ "ცოდნის წყაროსაც" უწოდებდნენ. ადრე ამ მცირე თაროობში დასასვენებელი პარკი იყო. შემდეგ კი გაშენდა ახალი ბაღი, რომელიც ადრე "სამეფო ბაღი" ერქვა.

გვანდის ფრანგი მოგზაური ფ. შარდენი, ცნობილია, რომ კუთრებული რუდუნებით ამ ბაღებს ქართლ-კახეთის უკანასკნელი დედოფალი მარიამი (გიორგი XII-ის მეუღლე) უწვლიდა. მისი განსაკუთრებული ზრუნვის საგანი სამკურნალო მცენარეები ყოფილა. რუსეთის მიერ საქართველოს მიერთების შემდეგ ბაღი სახელმწიფო საკუთრება გახდა, შემდეგ კი სააფთიაქო ბაღებად გამოცხადდა. 1845 წლის 1 მაისიდან კავკასიის მეფისნაცვლის მიხეილ ვორონცოვის განკარგულებით, გაერთიანებულ ბაღებს ოფიციალურად ეწოდა „თბილისის ბოტანიკური ბაღი“. 1896-1904 წლებში ბაღი დასავლეთისკენ გაფართოვდა.

5. „მშვიდი და მღვრიე მოღვლავს მტკვარი“ – „the muddy and peaceful Kura flows through the while over all“ – უორდროპი ამ სიტყვებს ბრჭყალებში სვამს. შესაძლოა, ეს ბარათაშვილის ცნობილის სტრიქონების ციტირების ცდაც იყოს ლექსიდან „ფიქრნი

მტკვრის პირას" („ნელად მოლელავს მოდუდუნე მტკვარი ანკარა“), რომელიც ეგებ სცოდნოდა კიდეც იმდროინდელი ქართული პოეზიის ადეპტ მარჯორი უორდროპს, მაგრამ... ბარათაშვილთან მტკვარი „ანკარა“, მარჯორისთან – მღვრიე, ბინძური...

6. მეტეხის სამრეკლო – ტრადიციული რწმენით, მეფე ვახტანგ I გორგასალმა აქ ეკლესია და ციხესიმაგრე აღმართა, რომელიც ასევე მეფის რეზიდენციის ფუნქციას ასრულებდა. ერთი მოსაზრებით, სწორედ აქედან მომდინარეობს სახელი მეტეხი, რომელიც ნიშნავს „არემარეს, სასახლის ირგვლივ“. ნ. ჩუბინაშვილის აზრით, სიტყვა „მეტეხი“ ბერძნული „მეტოქისაგან“ წარმოდგება და აღნიშნავს „ეპისკოპოსთა ან არქიმანდრიტთა დროებით სადგომს ეკლესიითურთ სხვის ეპარქიაში“. „მეტეხი“ გვხვდება XII საუკუნის ისტორიულ წყაროებში. ამ პერიოდში ხაზართაგან დანგრეული ძველი ტაძრის ნაცვლად, ღვთისმშობლის შობის სახელობის ახალი ტაძარი ააგეს. გადმოცემის თანახმად, ძველ ტაძარში წმინდა შუშანიკი ყოფილა დაკრძალული. თამარის ისტორიკოსის, ბასილის ცნობით, როცა მეფეს ქართველთა ლაშქარი შამქორის ბრძოლაში გაუსტუმრებია, თავად ფეხშიშველი მოსულა მეტეხის ტაძარში და ყოვლადწმიდა ღვთისმშობლისათვის საქართველო შეუვედრებია. რუსუდანის მეფობისას მონღოლებმა დაანგრეს მეტეხის ტაძარი. ეკლესია მეფე დემეტრე თავდადებულმა აღადგინა და აქ მონასტერიც დააარსა. „მეტეხის სამრეკლო“ აღადგინა ალექსანდრე ნიკიტაშვილმა. მარტვილის ცნობით, XVII საუკუნის II ნახევარში მეტეხის ტაძარი მიტოვებული და დაზიანებული ყოფილა. 1661 წელს მეფე ვახტანგ V შაჰნავაზმა ტაძარი აღადგინა, მაგრამ თოფის წამლის საწყობად აქცია. XVIII საუკუნის I ნახევარში მეტეხის ციხეში ჯერ თურქთა, შემდეგ სპარსთა გარნიზონი იდგა. 1748 წელს ერეკლე მეორემ მეტეხი ბრძოლით მოიპოვა და აღადგინა ეკლესია, შეაკეთა გუმბათი. ამ ფაქტს გვიდასტურებს ტაძრის აღმოსავლეთის კედელზე შემორჩენილი წარწერა. XIX საუკუნის შუა პერიოდში მეტეხის ტაძარი კვლავ შეუკეთებიათ.

7. მუშტაიდის ბაღი – თბილისის ერთ-ერთი უძველესი პარკი, რომელიც XIX საუკუნის 30-იან წლებში დაარსდა. ამ ადგილას ხუთ პექტარ ფართობზე პირველი ბაღი 1828 წელს ირანიდან საქართველოში ჩამოსულმა მირ ფეთეხ-ალა სეიდ თავრიზიმ გახსნა. იგი ირანის აზერბაიჯანში შიიტების რელიგიური ლიდერი - მუჯთა-

შიდი იყო. სწორედ მისი სასულიერო წოდებისგან წარმოდგა ბაღის სახელიც - მუშტაიდი. ფეთეხ-ალა სეიდ თავრიზი დიდგვაროვანი ოჯახიდან გახლდათ; მეტად განათლებული, მჭევრმეტყველი, ძალიან კეთილი, გულუხვი და მიმტევებელი მუშტაიდი ყველას უყვარდა. იგი რუსეთის მთავრობამ გადაიბირა და თავის სამსახურში ჩააყენა, რის გამოც ირანის შაჰმა მას სამშობლოში ჩასვლა აუკრძალა. მუშტაიდი თბილისში დასახლდა. ხელისუფლებამ ნება დართო, სასულიერო სკოლა გაეხსნა და საამისოდ მტკვრის მარცხენა სანაპიროზე მიწის ნაკვეთიც კი გამოუყვეს, სადაც მან შესანიშნავი ბაღი გააშენა. ამავე დროს, მას მტკვრიდან გვირაბი და სარწყავი არხიც გამოუყვანია, ეს გვირაბი ახლაც არსებობს, რომელიც იწყება მუშტაიდის ბაღიდან და უერთდება მტკვარს; შემორჩა არხიც, რომელიც დღესაც მოქმედია და წყალს აწვდის თბილისის რკინიგზასა და ბაღს. მუშტაიდის ბაღის დაარსებას საფუძვლად მეტად სევდიანი ამბავი უდევს. მუშტაიდს ცოლად ჰყავდა ქართველი ქალი — ნინო, რომელიც სტამბულის ტყვეთა ბაზარზე იყიდა. ირანიდან გახიზნულმა, სწორედ მისი თხოვნით აირჩია საცხოვრებლად თბილისი. ქალს თბილისში თავის მშობლები ცოცხლები აღარ დახვედრიან, დარდისაგან ავად გამხდარა და ექვს თვეში გარდაცვლილა. მუშტაიდმა საყვარელი მეუღლე სახლის წინ დაკრძალა და საფლავზე უამრავი წითელი ვარდი დარგო. გლოვობდა საყვარელ ცოლს, საღამოობით დიდხანს იჯდა საფლავთან. საფლავის ირგვლივ უამრავ ყვავილს, ბუჩქსა და ხემცენარეს რგავდა... ბაღის მოსარწყავად მუშტაიდმა მტკვრიდან 12 კილომეტრიანი არხი გაიყვანა. ასე დაწყებულა ამ შესანიშნავი ბაღის გაშენება. შაჰმა მუშტაიდი შეინყალა და ისიც 1845 წელს თავრიზში დაბრუნდა, ბაღი კი ერთ ვაჭარს მიჰყიდა. ამის შემდეგ ბაღმა რამდენიმეჯერ გამოიცვალა პატრონი და ბოლოს სასეირნო ბაღად იქცა. მთავარმართველმა მუშტაიდის ბაღი გაამშვენებია. აქ მრავალი გასართობი და თავშესაქცევი იყო: რესტორანი, ბუფეტი, პავილიონი, საზაფხულო თეატრი. ნიკო ფიროსმანმა სწორედ მუშტაიდის ბაღის ღია სცენაზე ნახა პირველად ფრანგი მომღერალი მარგარიტა. ბაღში კონცერტებს სხვებიც მართავდნენ. აქვე ეწყობოდა გამოფენები, იწვევდნენ სტუმრებს. სწორედ აქედან აუშვეს ამიერკავკასიაში პირველი საჰაერო ბურთი 1882 წელს.

8. 1887 წელს ბაღის ტერიტორიაზე ბუნებისმეტყველის, მოსკოვის სასოფლო-სამეურნეო საიმპერატორო საზოგადოებ-

ის კომიტეტის წევრის, ნიკოლოზ შავროვის ხელმძღვანელობით კავკასიის სააბრეშუმო სადგური დაარსდა. საქმე ის გახლდათ, რომ ახალგაზრდა მეცნიერი 1881 წელს სრულიად რუსეთის სამხატვრო-სამრეწველო გამოფენის მზადებასთან დაკავშირებით ამიერკავკასიაში მეაბრეშუმეობის შესასწავლად და განსავითარებლად მოავლინეს. 1884 წ. შავროვი ამავე მიზნით საზღვარგარეთ მიემგზავრება. 1886 წ. მან მინისტრს წარუდგინა თბილისში კავკასიის მეაბრეშუმეობის სადგურის მოწყობის პროექტი. შავროვის მიერ ევროპული მივლინების განმავლობაში მიღებული ცოდნა და გამოცდილება, ისევე, როგორც მის მიერ ჩამოტანილი მნიშვნელოვანი კოლექციები, საფუძვლად დაედო აბრეშუმის მუზეუმისა და ბიბლიოთეკის დაარსებას. სადგურის კომპლექსი, რომელმაც ჩვენამდე დანგრეული სახით მოაღწია, 1892 წელს აიგო. კომპლექსის დიდი ნაწილი დროთა განმავლობაში დაინგრა. მთავარმა შენობამ კი, სადაც დღეს "აბრეშუმის სახლია" (მეაბრეშუმეობის მუზეუმი, ბიბლიოთეკა, მეაბრეშუმეობის საკოორდინაციო ცენტრი), თავდაპირველი სახით მოაღწია. აქვე აღვნიშნავთ, რომ უორდროპის ცნობა მეფუტკრეობის სადგურთან დაკავშირებით ასევე მართალია: XIX საუკუნის 90-იან წლებში თბილისში დაარსდა ამიერკავკასიის მეფუტკრეობის საცდელი სადგურიც, სადაც ცნობილმა რუსმა მკვლევარებმა კ. გორბაჩოვმა და ნ. შავროვმა საფუძველი ჩაუყარეს კავკასიური ფუტკრის შესწავლას.

9. **ტიფლისში რამდენიმე თეატრია...** – XIX საუკუნის დასაწყისში შეიქმნა სცენისმოყვარეთა წრეები. 1845 წელს თბილისში დაარსდა რუსული დრამატული თეატრი, ხოლო 1850 წელს, მონინავე ქართველ საზოგადო მოღვაწეთა თაოსნობითა და გიორგი ერისთავის ხელმძღვანელობით, ქართული პროფესიული თეატრი (1850-1856) აღორძინდა. 1851 წელს თბილისის ქარვასლის თეატრში გაიმართა პირველი საოპერო წარმოდგენა, ხოლო 1880-86 წლებში გოლოვინის პროსპექტზე (ახლანდელი რუსთაველის გამზ.) აიგო სახაზინო თეატრი, რომელშიც 1896 წლიდან "თბილისის სახაზინო ოპერის თეატრი", დღეს კი ზ. ფალიაშვილის სახელობის ოპერისა და ბალეტის სახელმწიფო აკადემიური თეატრი ფუნქციობს. თბილისში ქართული პროფესიული თეატრის საქმიანობა ი.ჭავჭავაძისა და ა.წერეთლის თაოსნობით 1879 წელს განახლდა (ე.წ. მუდმივმოქმედი ქართული დასი).

10. **სპარსთა წინააღმდეგ...** – უორდროპი წერს: Persians.

როგორც ჩანს, იგი ამ სიტყვით, ზოგადად, მუსლიმებს აღნიშნავს.

11. **ქუთაისი-იმერეთის სატახტო ქალაქი** - ქუთაისის უთოდროპი მოიხსენიებს, როგორც იმერეთის დედაქალაქს: capital.

12. **თამადა (ტოლუმბაში)** - უორდროპი ჯერ წერს „თამადის“ ინგლისურ შესატყვისს — toastmaster, მერე კი იქვე განმარტავს დასავლეთ საქართველოში გავრცელებული სიტყვით „ტოლუმბაში“; ზაქარია ჭიჭინაძე წერს ამ სიტყვისა და ცნების მნიშვნელობაზე:

„ისე სუფრა არ გაიშლება ჩვენს ხალხში, მდიდრებში თუ ღარიბებში, რომ თამადა და ტოლუმბაში არ ამიირჩიონ, არ დასონ სუფრაზე და პირველი ალაგი არ მისცენ. მაგრამ არა მგონია ბევრმა იცოდეს ჩვენში — თუ რას მოასწავებს ამგვარი ჩვეულება და რა მნიშვნელობა აქვს თამადისა და ტოლუმბაშის არჩევას. ამის გამო მე აქ მოვიყვან რამდენიმე ცნობასა და სიტყვას, რომელიც ერთმა მოხუცებულმა გადმომცა ამ საგნის შესახებ. ეს ცნობები ტყუილი არ უნდა იყოს, რადგანაც მთქმელს თავის პაპისაგან გაუგონია ჩარექიშვილი თამაზასგანა, რომელიც მეფე ერეკლეს დროს დიდად განთქმული ტოლუმბაში და ღვინის მსმელი ყოფილა, ისე რომ თითო ჩარექს ისე დასცლიდაო, რომ ერთსაც არ დაისვენებდაო და ამისთვისაც უწოდეს მას „ჩარექაშვილიო“. მეფე ირაკლი მეორის დროსა სპარსეთსა და საქართველოს შუა ცოტათი კავშირი იყო ჩამოვარდნილიო და ხშირად მისვლა-მოსვლაცა ჰქონდათ ერთმანეთშიო; ამ დროს ხშირათ მოდიოდნენ ხოლმე ყვინის შვილები საქართველოს მეფეთა წინაშე და რჩებოდნენო; რასაკვირველია, წვეულებაც და მეძლიში საკადრისათ უნდა ემართად და მართამდნენ კიდევაც. მეფე ირაკლი მიიღებდა ხოლმე ყვინის შვილებს დიდის პატივითაო, თვის სამეფო სახლში მისცემდა სადგომ ალაგსა და მიინვევდა კიდევაცაო. აი ამ დროს მეფის ბრძანებით შეიყრებოდა მთელი საქართველოს წარჩინებული ახალგაზრდა ყმანვილ-კაცობა და ერთათ უნდა ეჭამათ სადილი ერთს რომელიმე სამეფო ბაღში ყვინის შვილების პატივის-საცემათ. ეს ახალგაზრდები ამიარჩევდნენ ერთს თავიანთთაგანს, რომელსაც შესძლებიყოს კარგა ბლომათ ღვინის სმა და ყველას დათრობა და მისცემდნენ მას პირველ ალაგს სუფრაზე და დასომდნენ მუთაქაზე. პირველათ მას უნდა დაეცალა აზარფეშა და საქმლის გემოც პირველათ მას უნდა ეგემებია, რომ სხვასაც მადა მისცემიყო ჭამა სმისა. აქედამ წარმომდგარა სიტყვა „თავი მადა“ ანუ თამადა. ტოლუმბაშიც იმიტომ დაურქმევიათ, რომ ესევე ზემოხსენებული პირი იყო

„ტოლების“, ერთად მსმელების „თავი“ ანუ სპარსულად „ბაში“. როგორც ახლა, მაშინაც ტოლუმბაშის მოვალეობა ის იყო, რომ სუფრაზე სუყველა დაეთრო და თვითონ კი ყოჩაღათ ყოფილიყო, სუფრის ალაგების დრომდინაო; ამ დროს ყველა ახალგაზრდა მას თავს დაუკრავდა და ეტყოდა „ტოლუმბაშს გაუმარჯოსო!“ და შემდეგ ნავიდოდნენ თავ-თავიანთ სახლებშიო. აი, ეს მნიშვნელობა პქონია თამადობასა. ესეც მითხრა ჩემმა მოხუცმა, რომ არ ვიცი, იქნება მეფე ერეკლეზე ადრეც იცოდნენ ქართველებმა ტოლუმბაშობაო, მაგრამ პაპაჩემ თამაზასაგან კი ასე გამიგონია, რომ ეს სახელი და ამბავი მეფე ერეკლეს დროს გავარდა მთელს საქართველოს ხალხშიაო“ (დროება 1878, I, 27, №19, გვ. 3-4). ზოგი ცნობის თანახმად, ზემო სვანეთში «თამადა», «თამათა» ერქვა თიბვის მესვეურს, ნინამძღოლს, რომელიც მუშაობისას სიმღერას იწყებდა. «თამადის» ნაცვლად ზოგჯერ თურქულიდან შემოსულ სიტყვას «ტოლუმბაშსაც» (თურქ. toplum başı — თავყრილობის/შეკრების უფროსი/თავი/ მეთაური) ხმარობენ. ალ. ჯამბაკურ-ორბელიანის ცნობით, «ტოლუმბაში» «ამხანაგების თავს» ნიშნავს.

13. „მრავალჯამიერი“ – როგორც ჩანს, უორდროპმა მოისმინა ე.წ. მოკლე „მრავალჯამიერი“, რომელიც კუპლეტური ფორმისაა. მას არ გააჩნია პოეტური ტექსტი, შემოფარგლულია მიმართვით იმისადმი, ვისი სადღეგრძელოც შეისვა – „მრავალჯამიერ ღმერთმან ინებოს თქვენი სიცოცხლე“, რომელსაც მოსდევს სამადლობელი – „მადლობელი ვარ სადღეგრძელოსთვის“.

14. „ლეკური“ – უორდროპი გულისხმობს ცეკვა „ქართულს“, რომელსაც განსხვავებული სახელწოდებებით მოიხსენიებდნენ: „სადარბაზო“, „სანადიმო“, „საარშიყო“, „დავლური“, „ლეკური“... ცეკვა ხუთნაწილიანია, ზოგჯერ ოთხ ნაწილადაც სრულდება. შესრულების აუცილებელი პირობაა: ქალთათვის – სამდაკვრით სვლაზე აგებული გედისებრი სინარნარე, ვაჟთათვის – მრავალნაირი გასმა ტანის შეურხველად. მუსიკალური ზომაა 6/8. ცეკვა „ქართულის“ კლასიკურ ნიმუშებს იხილავთ ზ. ფალიაშვილის, ვ. დოლიძის, მ. ბალანჩივაძის, დ. არაყიშვილის ოპერებში: „დაისი“, „აბესალომ და ეთერი“, „ქეთო და კოტე“, „დარეჯან ცბიერი“, „თქმულება შოთა რუსთაველზე“...

15. უორდროპის სიტყვით “Cirkassian costum”

16. „გავემგზავრეთ მონასტრისაკენ, რომელიც მეფე დავით განმაახლებელს აუგია XI საუკუნის ბოლოს...“ – უორდროპი დავით

აღმაშენებელს ასე მოიხსენიებს: King David the Renewer (მეფე დავით განმაახლებელი). სხვათა შორის, უცხოელ და თვით ქართველ მკვლევრებთანაც გვხვდება ასეთი ფორმა. მაგ., თ. ჟორდანიასთან (Давид Возобновитель). გელათის ტაძრის დაარსების თარიღად მიღებულია 1106 წელი.

17. დავით აღმაშენებლის ეპიტაფია, რომელსაც არსენ იყალთოელს მიაწერენ, ორი რედაქციით გვხვდება. პირველი ვერსია ამგვარია: «ვის ნაჭარმაგევს მეფენი თორმეტნი პურად დამეხსნეს, თურქნი, სპარსნი და არაბნი საზღვარსა გარე გამეხსნეს, თევზნი ამერთა წყალთაგან იმერთა წყალთა შთამეხსნეს, — ანლა ამათსა მოქმედსა გულზედან ხელნი დამეხსნეს.» როგორც ჩანს, უორდროპს აჩვენეს და უთარგმნეს ეპიტაფიის მეორე ვარიანტი, რომლის პირველი პნკარი ასე იკითხებოდა: „ვის ნაჭარმაგევს მეფენი შვიდივე პურად დამეხსნეს“.

18. თამართან დაკავშირებით უორდროპი იყენებს სიტყვას: granddaughter. თუმცა თამარი დავით IV-ს ძის, დემეტრეს შვილიშვილი იყო, ხოლო დავით აღმაშენებელს შვილთაშვილად ერგებოდა.

19. თამარის დაკრძალვის ადგილად გელათს ასახელებს „ქართლის ცხოვრება“ (იხ. „ქართლის ცხოვრება“, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტომი II, თბილისი, 1959, გვ. 113, 146).

20. ცნობილია, რომ გელათის მონასტერში ინახებოდა მდიდრულად მორთული და მინიატურებით შემკული ქართული ხელნაწერები, რომელთა დიდი ფონდი აქ ძველთაგანვე არსებობდა.

21. ხატის სახელწოდება მომდინარეობს ხახულის მონასტრიდან (დღესდღეობით მდებარეობს თურქეთის ტერიტორიაზე). თურქ-სელჩუკების შემოსევების დროს (1106-1125) დავით აღმაშენებელმა ხახულის ხატის შენარჩუნების მიზნით ის გელათის მონასტერში გადააბრძანა. 1859 წელს გელათის მონასტერი გაძარცვეს და გაიტაცეს ხახულის ღვთისმშობლის მინაწქრის ხატი. 1932 წელს გელათის მონასტრის არქივში მიკვლეულ იქნა აკვარელით შესრულებული ხატის მოჭედულობის ესკიზი, რომელიც ქ. ქუთაისის გუბერნატორის, ლევაშოვის დაკვეთით, მონასტრის გაძარცვამდე შეუსრულებია არქიტექტორ ვასილიევს. 1863 წელს ოქრომჭედელმა საზიკოვმა ესკიზის მიხედვით დაამზადა ახალი ხატის მოჭედულობა, რომელიც ლევაშოვმა 1865 წელს გე-

ლათის მონასტერს შესწირა. გატაცებული ღვთისმშობლის ხატი, როგორც ამას ნ. პ. კონდაკოვი მონუმბს, მოხვდა მ. პ. ბოტკინის კოლექციაში, რომელიც 1923 წელს რსფსრ ხელმძღვანელი თრგანოს დადგენილებით, საქართველოს დაუბრუნდა. ვედრების მინანქრის ხატიდან შემორჩენილია მხოლოდ ღვთისმშობლის სახე და ხელები. 1952 წლამდე ინახებოდა გელათის მონასტერში. ამჟამად კი საქართველოს ხელოვნების მუზეუმის საგანძურშია დაცული.

22. უორდროპი მოკლედ გვიამბობს „ქართლის ცხოვრებაში“ ჩართულ ანდრია პირველწოდებულის მიმოსვლის ამბავს (იხ. „ქართლის ცხოვრება“, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტომი I, თბილისი, 1955, გვ. 36-43), ოღონდ, მცირედი განსხვავებებით: „ქართლის ცხოვრების“ ტექსტში ნათქვამია, რომ ღვთისმშობელმა სახეზე ქსოვილი კი არა, ფიცარი მიიღო (გვ. 38). დედოფალი, რომელსაც უორდროპი ასახელებს, „ქართლის ცხოვრების“ თანახმად, აწყურის მთავარი, ქვრივი სამძივარია (გვ. 39). სწორედ მისი ძე აღუდგენია მკვდრეთით მოციქულს (გვ. 40). ანდრიას აწყურშივე დაუდასტურებია კერპთმსახური მღვდლებისათვის ქრისტიანული სარწმუნოებისა და ღვთისმშობლის ხატის ძღვევამოსილება (გვ. 41), ოღონდ „ქართლის ცხოვრების“ ტექსტში ვითარება ოდნავ განსხვავებულადაა დახატული: იქაურები თურმე არტემისსა და აპოლონს ადიდებდნენ. ღვთისმშობლის ხატის სასწაულებმა განხეთქილება შეიტანეს მორწმუნე კერპთაყვანისმცემელთა ცნობიერებაში. ზოგი ამბობდა, ამ სასწაულთა მომხდენი ხატის თაყვანისცემა გემართებსო, სხვები ისევ ძველი კერპების სიდიადეს ამტკიცებდნენ. ანდრიას ასეთი რამ შეუთავაზებია: თქვენს საკერპო ტაძარში შევასვენოთ ხატი, ორივე კარი ჩავკეტოთ და მცველები დაუყენოთ. თქვენც ილოცეთ თქვენს ღმერთებზე და ჩვენც ვილოცებთ ქრისტეს მიმართ. დილით ვნახოთ: თუ ჩვენმა ღმერთმა სძლიოს, თაყვანი მას ეცით, თუ არადა, პირიქითო. გათენებისას გააღეს საკერპო ტაძრის კარი და იხილეს თავიანთი კერპები „ქუეყანად დათხეულნი და სახედ მტუერისა შემუსრვილნი. ხოლო ხატი ყოვლად-წმიდისა ღვთისმშობლისა ბრწყინვიდა, ვითარცა მზე, დიდებითა და პატივითა“ (გვ. 41). ამას მოჰყოლია საყოველთაო ნათლობა.

23. ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, რომ უორდროპი სწორედ „განმაახლებლის“ სახელით მოიხსენიებს დავით აღმაშენებელს. აქ არასწორადაა მითითებული მეფის რიგითი ნომერი (IV-ს ნაცვლად III).

გელათის მოზაიკა ქართული კედლის მხატვრობის ძეგლია (1125-1130), რომელიც გელათის ტაძრის საკურთხეველის აფსიდის კონქს ამკობს. ვარაუდობენ, რომ ეს მოზაიკა დავითის ძის, დემეტრე I-ს ზეობაში დაშადა. მოზაიკა დავით აღმაშენებლის ეპოქის მონუმენტური ხელოვნების მაღალმხატვრულ, დახვეწილი გემოვნებითა და ვირტუოზული ტექნიკით შესრულებულ ნაწარმოებად ითვლება და ძნელი სათქმელია, როგორ უკავშირებს უორდროპი (ან მისი გზამკვლევი, რომლისგანაც ინგლისელმა სტუმარმა ეს ინფორმაცია მიიღო) კედლის მხატვრობის ამ ნიმუშს ალექსი კომნენოსს. ცნობილია, რომ ალექსი I დიდი კომნენოსი (1182-1222) ტრაპიზონის იმპერიის პირველი იმპერატორი (1204-1222) და კომნენოსების დინასტიის დამაარსებელია. ალექსი იყო ბიზანტიის კარის სევასტოკრატორის მანუელ კომნენოსის და საქართველოს მეფის, გიორგი III-ის ასულის, რუსუდანის შვილი. 1185 წელს კონსტანტინოპოლში სახელმწიფო გადატრიალების შედეგად დაიღუპა მისი მამა და პაპა ანდრონიკე I, ალექსი და მისი ძმა დავითი საიდუმლოდ გადავიდნენ საქართველოში, სადაც უკვე მათი დეიდა თამარი მეფობდა. 1204 წელს ჯვაროსნების მიერ კონსტანტინოპოლის აღების შემდეგ ხელსაყრელი პოლიტიკური სიტუაცია კარგად გამოიყენა თამარ მეფემ და ტრაპიზონის იმპერია ჩამოაყალიბა, რომლის იმპერატორადაც თავისი დისშვილი ალექსი I აკურთხა.

24. აქ უორდროპი (ან პირი, რომელიც მას ამ ინფორმაციას აწვდის) ორ ამბავს ერთმანეთში ურევს: გადმოცემის თანახმად, ერთი ქართველი ვაჭარი დარუბანდში ლეკებმა გაძარცვეს. ლეკების ბელადთან საჩივრელად მისულისათვის ბელადს დაცინვით უთქვამს: რა უნდა მიყოს შენმა დავით მეფემ, იმანაც დარუბანდის კარი არ ჩამომიხსნასო. ვაჭარს მეფისთვის შეუტყობინებია ეს ამბავი. დავითს დიდი კიდობნები დაუმზადებინებია: შიგ შეიარაღებული მეომრები ჩაუსვამს. უბრძანებია, აქლემებით, ჯორებითა და ცხენებით ეს კიდობნები დარუბანდამდე ჩაეტანათ. ვაჭრულად გამონყობილი სპასალარებისათვის ის ვაჭარი ჩაუყენებია წინ. ლეკთა ბელადისათვის წერილი გაუგზავნია ვაჭარს: ძველი წყენა დამავინყდა და ორმოცი აქლემით ურიცხვი საქონელი მომაქვს შენს ქვეყანაში გასაყიდადო. ლეკებსაც ფართოდ გაუღიათ ქალაქის კარიბჭე. ქართველებს ქალაქი აუღიათ და ლეკთა ბელადი დავითისათვის მიუგვრიათ. მეფეს ლეკებისათვის ქალაქის კარიბჭის ჩამოხსნა და ქუთაისში ჩამოტანა დაუვალბებია. კარიბჭე

გელათის ტაძრისათვის შეუწირავთ. ეს ამბავი თითქოს 1124 წლის აპრილში მომხდარა. მეორე ამბავს სომეხი ისტორიკოსი კირაკოზ განძაკეცი გვიამბობს: 1138-1139 წლებში ადარბადაგანსა და ირანში ძალიან დიდი მინისძვრა მოხდა. დანგრეულა განძაც. ამით ისარგებლა დემეტრე მეფემ, მიმონგრეულ ქალაქზე გაილაშქრა, გაუჭირვებლად აიღო და ნადავლით დაბრუნდა უკან. დემეტრეს განძას ალაყაფის კარიბჭე ჩამოუხსნია და გელათის მონასტრისათვის შეუწირავს. კარიბჭეზე ამოკვეთილი იყო არაბული წარწერა: "სახელითა ხვთისათა ყოვლად მოწყალისა და შემწყალებლისა! ამ კარების დამზადება ბრძანა ჩვენმა მბრძანებელმა ამირამ, სახელოვანმა საიდ შავირ შაზლას ძემ. ღმერთმა ახანგრძლივოს მისი მფლობელობა კადი აბულ ფარაჯ მუჰამედის, აბდ-ალაჰის ძის ხელმძღვანელობით! ღმერთმა ახანგრძლივოს მისი წარმატებები. ნამუშევარი იბრაჰამისა, ძისა ოსმანისა, ძისა მჭედლის ანქაველჰისა, წელსა 455-სა". ჰიჯრით 455 წელი ჩვ.წ-ით 1068 წელია. მეფე დემეტრეს ბრძანებით ამოუკვეთიათ ქართული წარწერაც... ამჟამად უკვე წაშლილი ეს წარწერა თავის დროზე მ. ბროსეს ამოუკითხავს და თ. ჟორდანიას თავის "ქრონიკებში" შეუტანია: "მეფემან დიმიტრი. . . ნანი დაარღვია და ეს კარი მუნით (მოიტანა) წელსა მეფობასა მისისა იგ: ხოლო დასაბამითგან (ხლ) მ (ბ)". განძის კარიბჭე ამჟამად დავით მეფის საფლავის ქვის ახლოსაა კედელზე მიკრული. დარუბანდის კარიბჭეს ჩვენამდე ვერ მოუღწევია. ძალიან მძიმე ყოფილა, გადაუდნიათ და მონასტრის განსაახლებლად გამოუყენებიათ.

25. უორდროპი ჯერ ინგლისური ტრანსლიტერაციით წერს „Motsamethi“, შემდეგ ფრჩხილებში ინგლისურენოვანი მკითხველისათვის განმარტავს მას. ეს სამონასტრო ანსამბლი სოფელ მონამეთასა და გელათის მონასტრის მახლობლად, მდინარე წყალნითელას ხეობაში მდებარეობს. იგი აგებულია წმინდანების, ძმების დავით და კონსტანტინე მხეიძეების უკვდავსაყოფად. როგორც ჩანს, უორდროპს უამბეს წმინდანთა ცხოვრება და მასაც შეუცდომლად მოჰყავს ტექსტში (დანერილია ძველადვე არსებული თხზულების მიხედვით, XII საუკუნეში) აღწერილი ამბავი: დავით და კონსტანტინე არგვეთის ერისთავები იყვნენ. VIII საუკუნეში შემოსეულ არაბთა ლაშქარს მცირე რაზმით თავგანწირულად შეებრძოლნენ, დიდი წინააღმდეგობის განევის მოუხედავად, ვერ შეაჩერეს ურიცხვი მტერი და დამარცხდნენ. არაბთა სარდალმა

მურვან ყრუმ შეპყრობილ ერისთავებს ქრისტეს რწმენის უარყოფა მოსთხოვა, რაზეც მტკიცე უარი მიიღო. განრისხებულმა მურვანმა დიდი ტანჯვა მიაყენა ძმებს: მათ დრო ითხოვეს და უფალს შეპალადაც: „ვითარცა დავიმარხენით ხორცი ჩვენი უხრწნელ და შეუგინებელ სახელისა შენისათვის შენისა წმიდისა, ეგრეთვე შემდგომად წამებისა ჩვენისა დაჰმარხენ გვამნი ჩვენი განუხრწნელად და დაურღვეველად, და რომელნი ხადონ სახელითა ჩვენითა სახელსა შენსა წმიდასა, მსწრაფლ ენიენ წყალობაი შენი და მიეც შენდობაი ბრალთაი და ყვენ ასონი ხორცთა ჩვენიანი მკურნალ ყოველთა სენთა და უძღურებათა დიდებად ყოვლად საგალობელსა სახელისა შენისა!“ ძმები წყალში ჩაყარეს. ღამით მოხდა სასწაული. ციდან ნათლის სამი სვეტი ჩამოდგა და ტბას მოეფინა. ირგვლივ საოცარი ბრწყინვალება გამეფდა. წმინდანთა გვამები მზესავით ანათებდა. მხეიძეთა ყმებს, რომელნიც იქვე მიმალულიყვნენ, მოესმათ ხმა: ნაიღეთ გვამები და მითითებულ ადგილას დაკრძალეთო. ეს იყო წყალწითელად წოდებული ადგილი. მურვან ყრუს მიერ დანგრეული ეკლესიის ქვეშ ცარიელ აკლდამაში დაკრძალეს მონამენი. XI საუკუნეში ბაგრატ III-მ ააშენა დანგრეული ეკლესია და იქ გადაასვენა წამებული გმირები. ტექსტის თანახმად, ტაძარში დასვენებული მონამეების გვამები, მათი თხოვნისამებრ, განუხრწნელნი და უვნებელნი დარჩნენ. მორწმუნენი მათთან შეხებისას სენთაგან იკურნებიან. ტექსტის თანახმად, დავით და კონსტანტინე მხეიძენი 730 წელს ეწამნენ (მათი წამების თარიღად გვხვდება 740 წელიც). საქართველოს ეკლესიამ დავით და კონსტანტინე მხეიძეები წმინდანებად შერაცხა და მათი მოხსენიების დღედ 2 ოქტომბერია დადგენილი.

26. იმერეთის მთავარეპისკოპოსი გაბრიელი (1825-1896) (ქიქოძე). მეუფე გაბრიელი 1860 წელს ხელდასხმულ იქნა იმერეთის ეპისკოპოსად და ამ მოვალეობას ასრულებდა გარდაცვალებამდე.

27. სეზარ სოლომონ მოლანი (S.C. Malan) (1812-1894) — შვეიცარიელი მღვდელი, ღვთისმეტყველების დოქტორი, ლინგვისტი, პოლიგლოტი (თავისუფლად ფლობდა 70 ენას); მარი ბროსეს მიერ 1830 წელს ჟურნალ *Asiatique*-ში გამოქვეყნებულმა მასალამ ევროპელი მკითხველი და, კერძოდ, ს. მოლანი ქართულ ლიტერატურასა და ისტორიას გააცნო. ევროპაში ამ დროს უკვე იყენებდნენ ქართულ-იტალიურ ლექსიკონს, სულხან-საბა ორბელიანის ქართულ ლექსიკონს, ქართული ენის გრამატიკას

(1867 წ.) და სხვ. ს. მოლანმა შეისწავლა ქართული, რუსული და სომხური ენები: შემდგომში იგი ამ ენებზე ქადაგებდა კიდევც-ბერს თარგმნიდა ქართული, სომხური და კოპტური ენებიდან; სწავლობდა ქართული, სომხური და კოპტური ეკლესიების ისტორიას. ოქსფორდში ახლად დაარსებულ Indian Institute-ს ს. მოლანმა გადასცა თავისი უდიდესი ორიენტალისტური ბიბლიოთეკა, რომელშიც ქართული წიგნებიც იყო. 1862 წელს ლონდონში დაისტამბა ს. მოლანის მიერ მომზადებული ნაშრომი „The Gospel according to St. John, translated from the Eleven Oldest Versions, except the latin, viz., the Syrian, Ethiopic, Armenian, Sahidic, Memphitic, Gothic, Georgian, Slavonic, Anglo-Saxon, Arabic, and Persian, with Foot Notes to every translation and criticism on all the 1340 alternations proposed by the Five Clergymen' in their Revision of that Gospel“. ნაშრომში გამოყენებულია იოანეს სახარების 11 თარგმანი, მათ შორის – ქართულიც. მოლანმა ქართულად თარგმნა და ლონდონში გამოსცა გაბრიელ ეპისკოპოსის ქადაგებანი: Sermons by Gabriel, Bishop of Imereth, on Faith, Eternal Punishments, etc; with an Exposition of the Lord's Prayer and of the Beatitudes by the same author, intended for the Ossetes and for other inhabitants of the Caucasus. გაბრიელ ეპისკოპოსის ნაწერებით აღტაცებული ს. მოლანი მღვდელმთავრის პირადად გასაცნობად 1872 წლის 23 მაისს საქართველოში, ქუთაისში ჩავიდა, დაბინავდა ეპისკოპოსის რეზიდენციაში, დაუახლოვდა ბერებს, რომლებიც საქართველოს ღირსშესანიშნაობებსა და ტრადიციებს აცნობდნენ. გაბრიელიც მალე ჩამოვიდა, რომელთან ერთადაც მოლანმა ქართულად იქადაგა გელათის საკათედრო ტაძარში. მოლანი აღნიშნავს აქ დაცული სახარების მერვე საუკუნის ხელნაწერს, ფრესკებს, ხატებსა და საეკლესიო მუსიკას. ს. მოლანს ეკუთვნის ლონდონში სამ ტომად გამოცემული მეტად საყურადღებო ნაშრომი „Original notes on the books of Proverbs, according to the authorized version“, რომელშიც მსოფლიოს სხვა ენაზე დაცულ ეგზეგეზიკურ შორისაა „იგავნი სოლომონისას“ ქართული თარგმანიც. ამას წინ უსწრებდა მის მიერ 1865 წელს რუსულიდან ინგლისურად თარგმნილი და 1866 წელს გამოქვეყნებული პლატონ იოსელიანის „ქართული ეკლესიის ისტორია“, რომელსაც ერთვოდა წინასიტყვაობა და ვრცელი კომენტარები. ს. მოლანის თქმით, მისი მიზანი იყო, ანგლიკანური ეკლესია გაცნობოდა აღმოსავლურ ეკლესიებს, და

კერძოდ – ქართულს. ინგლისელმა მეცნიერმა პ. იოსელიანისაგან დამატებითი ცნობებიც კი მოითხოვა, შეკრიბა ქართველთათვის ხელმოწვევადომელი ევროპულ წიგნსაცავებში გაფანტული მასალა და გამოიყენა, რათა გამოცემა უფრო ფერსავე გამოსულიყო. მოლანმა შეკრიბა საკუთარი და გეოგრაფიული სახელები, რომლებითაც უცხოელები ქართველებს ეცნობოდნენ, განმარტა და დააზუსტა რამდენიმე ტერმინი... დღემდე ინგლისურენოვანი მკითველი საქართველოს ეკლესიის ისტორიას სოლომონ სეზარ მოლანის გამოცემის მეშვეობით ეცნობა.

28. ბაგრატის ტაძრის მშენებლობა დაიწყო X საუკუნის ბოლო მეოთხედში და დამთავრდა 1003 წელს. იგი აკურთხეს ღვთისმშობლის მიძინების სახელზე. მისი კურთხევა ბაგრატ III-ს განსაკუთრებული ზეიმით აღუნიშნავს. ვახუშტის ცნობით, 1692 წელს ტაძარი ოსმალებმა დაანგრეს.

29. ბაგრატის ტაძრის აღმოსავლეთ და ჩრდილოეთ კედლებზე ამოკვეთილია ქართული ასომთავრული წარწერები. მთავარი სამშენებლო წარწერა, რომელშიც აფხაზთა და ქართველთა მეფე და კურაპალატი და დედამისი-გურანდუხტ დედოფალი იხსენიება, ამოკვეთილია ტაძრის აღმოსავლეთ ფასადის სარკმლების ზემოდან ჩუქურთმიანი თაღების ქვედა ბრტყელ ნახნაგზე. ტექსტის მონაცემებით (ბაგრატ III-ის ტიტულატურა) ძეგლი 1001-08 წლებით თარიღდება. ჩრდილოეთ კედელზე, აღმოსავლეთ მკლავის სარკმლის ქვემოთ ჩასმულ დიდი ზომის ქვის ფილაზე, სარკმლის ლიობის ორივე მხარეს ამოკვეთილია ორი წარწერა: შედარებით ვრცელი, 6 სტრიქონიანი მარცხენა წარწერა შინაარსით მემორიალურია და შეიცავს ბაგრატ III-ის განდიდების ტექსტს: „ქ. მეუფეო, მფლობელო ყოველთა სუფევათაო, უმეტესად ადიდე ძლიერი ბაგრატ კურაპალატი, აფხაზთა და ქართველთა მეფე, თანა: მამით, დედით დედოფლით და ძით მათით, ამენ.“ ტექსტის მონაცემებით (ბაგრატ III-ის ტიტულატურა, მისი დედისა და მამის ცოცხლად მოხსენიება) ეს წარწერაც, აღმოსავლეთ ფასადის წარწერის მსგავსად, 1001-08 წლებით თარიღდება. მარჯვნივ ამოკვეთილი წარწერის ტექსტი ასეთია: „ქ. ოდეს განმტკიცდა იატაკი, ქორონიკონი იყო 223“, ე.ი. 1003 წ. ეს წარწერა ქართულ წერილობით ძეგლებში პირველად გადმოსცემს თარიღს არაბული ციფრებით (მანამდეც და შემდეგაც თარიღი ასონიშნებით გადმოიცემოდა). ამ დროს თარიღის აღნიშვნა არაბული ციფრებით

კიდევ ერთხელ ადასტურებს, რომ არაბული ციფრების ხმარება ევროპაში, გაცილებით გვიან შემოუღიათ, ვიდრე საქართველოში. დასავლეთის კარიბჭეზე ნაპოვნია ნარწერა, რომელიც ძირველ ხუროთმოძღვარს ზაქარბერ თურმანიძეს იხსენიებს. უორდროპი ქტიტორის სახელს ამ ტრანსლიტერაციით გვთავაზობს: Adgurba Maisa.

30. ნიგოეთი - ნიგოთი - სოფელი ლანჩხუთის მუნიციპალიტეტში

31. ჯუმათის მონასტერი - ჯუმათის ეკლესია - მიქაელ და გაბრიელ მთავარანგელოზთა სახელობის ეკლესია. მდებარეობს გურიის მხარეში, სოფელ ძირიჯუმათში. ოზურგეთიდან 14 კმ. გურიის ქედზე, მდინარე სუფსის ხეობაში. მონასტერი მოიცავს მიქაელ და გაბრიელ მთავარანგელოზთა სახელობის ეკლესიას, გალავანს და სამეურნეო დანიშნულების ნაგებობებს. ტაძარი ბაზილიკური ტიპისაა. მისი აგების თარიღი უცნობია. დ. ბაქრაძე მას შემოქმედის მონასტერზე ადრინდელად მიიჩნევდა. ფრესკები XVI-XVIII ს.ს. თარიღდება. 1847 წელს მონასტერი რუხი პორფირის ქვებით მოუპირკეთებიათ. სამხრეთის მხრიდან მიუშენებიათ ღმრთისმშობლის სახელობის ეკედერი, დასავლეთიდან კი კარიბჭე. გალავანში ჩაშენებულია სამრეკლო (1904 წ.). სამრეკლოს კვადრატულ საფუძველზე ამოყვანილი იყო მალაყელიანი, ექვსსარკმლიანი, ქვით ნაშენი გუმბათი. ამჟამად ზედა ნაწილი დანგრეულია. ჯუმათის ეკლესია ეპარქიის ცენტრი იყო, რომელიც მოიცავდა სუფსასა და რიონს შორის მოქცეულ მიწა-წყალს. ჯუმათის მონასტერი საეკლესიო და საგანმანათლებლო ცხოვრების მნიშვნელოვან კერას წარმოადგენდა. მონასტერი ცნობილია სიძველეებით: აქ იყო მრავალი ძვირფასი ხატი, ისტორიული პირებისა და თარიღების შემცველი ისტორიული ნარწერები. ჯუმათის მონასტრის საგანძურში განსაკუთრებული ადგილი ეკავა ვეებერთელა სანინამძღვრო ჯვარს. ასევე განსაკუთრებული აღნიშვნის ღირსია წმინდა გიორგის ოქროში ნაჭედი ხატი. წმინდა გიორგი ხატზე გამოსახული იყო სრული სახით, ფარით ხელში, ცხენის გარეშე. მეცნიერები ხატს XI-XII სს. მიაკუთვნებენ. ეს ხატი 1921 წელს, სხვა სიძველეებთან ერთად, მონასტრის გაძარცვისას დაიკარგა. მისი ორი ფრაგმენტი ამჟამად ერმიტაჟში ინახება.

32. უორდროპი ასე წერს: „Chakhatauri“

33. გურიელების ხელისუფლება რუსეთის მთავრობამ

ოფიციალურად გააუქმა 1828 წელს, 1850 წელს კი გურიის ბატონიშვილთა ოთხ ოჯახს უნარჩინებულეს თავადთა პატივი უბოძა. ამის შემდეგ იქცა „გურიელი“ მათ გვარად. გურიელების ოჯახი გამოირჩეოდა თავისი სტუმართმოყვარეობით, მათ სახლში იკრიბებოდნენ ქართველი ინტელეგენციის წარმომადგენლები.

34. სოლომონ ცაიშვილი თავის „მასალებსა და დოკუმენტებში“ აღწერს პოეტ მამია გურიელს: [მამიას პქონდა] ქედი ოდნავ დახრილი, თითქო დამძიმებული შავი და ხუჭუჭა გრუზა თმისაგან, რომელიც მამიას ისეთივე აქვს, როგორც – მის ძმებს“. ეს აღწერა ემთხვევა გურიელთა უორდროპისეულ აღწერას.

35. პოეტი მამია გურიელი (დაბ. 1836 წ.) გარდაიცვალა 1891 წლის 25 ივლისს, ქუთაისში.

36. ტელემაქ გურიელი — ძე დავით გურიელისა, ძმა პოეტ მამია გურიელისა. ტ. გურიელი ფლობდა რამდენიმე უცხო ენას, იმოგზაურა ევროპაში.

ტელემაქისა და მამიას მამა (ასევე, ჯამბაკურის, ვარდენის, ივდითის, მაკასი) დავითი 1828 წელს გურიის მთავარს, სოფიოს (ქალიშვილობის გვარი ნულუკიძე), რომელიც რუსულმა მმართველობამ გურიის მთავრად დანიშნა, ოსმალეთში გაჰყვა. საქმე ის გახლდათ, რომ 1819-1820 წლებში იმერეთში ანტიკოლონიურმა აჯანყებამ იფეთქა, ხოლო გურიის მთავრის გიორგი V გურიელის ვაჟმა, გურიის სამთავროს რეგენტმა 1797-1809 წლებში ქაიხოსრომ (გარდაიცვალა თურქეთში 1829 წელს) აჯანყებულებს თანაგრძნობა გამოუცხადა. რუსეთის მთავრობამ მას დევნა დაუწყო. ქაიხოსრომ თურქეთში გაქცევა მოახერხა. 1826 წელს გარდაიცვალა გურიის მთავარი მამია V გურიელი. რუსეთის სარდლობის თხოვნით, გურიის განმგებლობა დაევალა სამმართველო საბჭოს, რომელსაც სათავეში ჩაუყენეს სოფიო გურიელი-ნულუკიძე, მთავრის ქვრივი. სოფიოს იმედი პქონდა, რომ გურია რუსეთის ბატონობისაგან ოსმალეთის დახმარებით დაიხსნიდა თავს. რუსებმა სოფიოს სახალხო ლაშქრის შექმნა მოსთხოვეს. ცხადია, სოფიო რუსების მხარეზე ბრძოლას თავს არიდებდა და ლაშქრის შეკრებას აგვიანებდა. შეიძლება ითქვას, რომ რუსებმა გამოსცადეს სოფიო: თუ ოსმალეთი გაიმარჯვებდა, გურიის სამთავროც გათავისუფლდებოდა. ამიტომაც, რუსებმა დაასწრეს და 1828 წლის ოქტომბერში გურიის სამთავროში ჯარები შეიყვანეს. სოფიო მცირეწლოვან დავითსა და ეკატერინესთან

ერთად ოსმალეთში გაიქცა. 1829 წელს იმპერატორმა ნიკოლოზ I-მა გურიის სამთავრო გააუქმა. სოფიოსთან ერთად ემიგრაციაში წავიდა რჩეული საზოგადოება გურიისა: მათ შორის, ზემოაღნიშნულისამებრ, მამია გურიელის მამა დავით ვახტანგის ძე, იგივე დათა გურიელი, გურიის მთავარ გიორგი V-ს შვილიშვილი და უკანასკნელი მთავარ მამია სიმონის ძე გურიელის ბიძაშვილი. ისევ ცოცხლობდა იმედი, რომ ოსმალეთის სულტანი სძლევდა რუსეთს, მათ კი ამ ერთგულებისათვის სათანადო პატივს მიაგებდა. მაგრამ ემიგრანტებს არ გაუმართლათ. ოსმალეთი რუსეთთან ომში დამარცხდა (1829 წ.). სოფიო გარდაიცვალა. დედოფლის ამაღლა უპატრონოდ დარჩა ოსმალეთში. დავით გურიელი რამდენიმე წლის განმავლობაში ცხოვრობდა მცირე აზიის სხვადასხვა ქალაქში. 1832 წელს რუსეთის მთავრობამ ამნისტია მიანიჭა მთავრის ასულთან ერთად წასულ გურულ დიდგვაროვნებს და მათ მამულები დაუბრუნა. ამ დროს დაბრუნდა საქართველოში დავით გურიელიც.

37. შესაძლოა, ავტორი ჩიხტიკოვს გულისხმობდეს.

38. **შემოქმედი** — სოფელი ოზურგეთის რაიონში — სოფელში, მდინარე ბუჯის სამხრეთით, გორაკზე დგას განვითარებული შუა საუკუნეების სამონასტრო კომპლექსი. მონასტერი შედგება სამი ძეგლისგან. მათგან ორი ერთმანეთზე მიდგმული ტაძარია: XII საუკუნის ღვთაების ტაძარი (ბაზილიკა) და XVI საუკუნის გუმბათოვანი ეკლესია "ზარზმა", რომელიც ვახტანგ I გურიელმა საგანგებოდ ააგო, რათა შიგ დაებრძანებინა ზარზმის მონასტრიდან XVI საუკუნეში გადმოსვენებული ფერიცვალების ხატი. მესამე ძეგლია XVI საუკუნის სამრეკლო, რომელიც 1831 წელსაა აღდგენილი.

39. **„მოამბე“** — ქართული ყოველთვიური საზოგადოებრივ-პოლიტიკური, სამეცნიერო და ლიტერატურული ჟურნალი, გამოდიოდა თბილისში 1894 — დან 1905 წლამდე. რედაქტორი იყო ა. ქყონია.

40. **„კვალი“** — ქართული ყოველკვირეული პოლიტიკური, სამეცნიერო და ლიტერატურული გაზეთი, ეროვნულ-ლიბერალური მიმართულებისა. გამოდიოდა 1893-1904 წლებში თბილისში; რედაქტორი-გამომცემლები — ა. თუმანიშვილი-წერეთლისა (ფაქტობრივი რედაქტორი-გამომცემელი — გ. წერეთელი), ა. ალექსი-მესხიშვილი.

41. „მეურნე“ - ქართული ყოველკვირეული სასოფლო-სამეურნეო ჟურნალი. გამოდიოდა 1888-1889 წლებში თბილისსა და ქუთაისში.

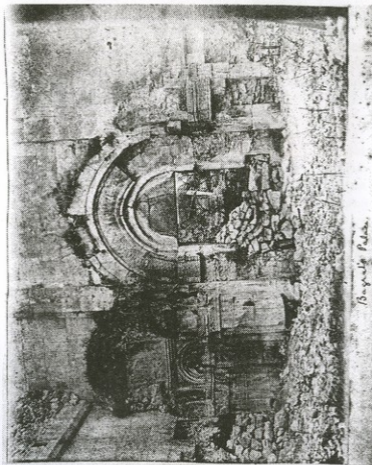
42. „ჯეჯილი“ - ქართული საყმაწვილო ნახატებიანი ჟურნალი, გამოდიოდა თბილისში 1890-1923 წწ.-ში. რედაქტორი-გამომცემელი ა. თუმანიშვილი-წერეთლისა.

43. „მწყემსი“ - ქართული სასულიერო ჟურნალი, გამოდიოდა 1883-1910 წლებში ყვირილაში (ახლანდელი ზესტაფონი). რედაქტორი დ. ლამბაშიძე

44. თბილისის სასულიერო სემინარია გაიხსნა 1817 წელს, ახლანდელი ხელოვნების მუზეუმის შენობაში. თავდაპირველად არსებობდა რიტორიკის ორი კლასი, რომელთაც 1823 წელს ფილოსოფიის, ხოლო 1827 - ღვთისმეტყველების კლასები დაემატა. რიტორიკის კლასებში სწავლობდნენ რუსულ ენასა და ლიტერატურას, რუსეთისა და მსოფლიო ისტორიას, რიტორიკას; ფილოსოფიის კლასში - ფილოსოფიას, ლოგიკას, მათემატიკას, ფიზიკასა და ბუნებისმეტყველებას; ღვთისმეტყველების კლასში - ეკლესიის ისტორიას, ძველ სლავურ ენას. ექვსივე წლის განმავლობაში სწავლობდნენ ლათინურ, ბერძნულ, გერმანულ, ფრანგულ ენებსა და პედაგოგიკას. კურსდამთავრებულებს შეეძლოთ ემუშავათ სოფლის სამრეველო და საერო სკოლების მასწავლებლებად ან გაეგრძელებინათ სწავლა სასულიერო აკადემიასა და უნივერსიტეტში. თბილისის სასულიერო სემინარიაში სხვადასხვა დროს სწავლობდნენ პ. იოსელიანი, გაბრიელ ქიქოძე, დ. ბაქრაძე, ვ. პეტრიაშვილი, თ. ჟორდანი, ი. გოგებაშვილი, დ. ქონქაძე, ლ. არდაზიანი, ს. მგალობლიშვილი, მ. ჯანაშვილი და სხვა. სემინარიაში სულისშემზუთავი, იეზუიტური რეჟიმი იყო დამკვიდრებული. ურთიერთდასმენა, ჯამუშობა, დასჯის დამამცირებელი მეთოდები მოსწავლეებს არსებული ნყობილების წინააღმდეგ განაწყობდა. 1886 წელს მოსწავლე ი. ლალიაშვილმა ხანჯლით განგმირა რეაქციონერი რექტორი ჩუდეცკი, რომელსაც მანამდეც რამდენჯერმე სცემეს. მოსწავლეები „გამოსცემდნენ“ საიდუმლო ხელნაწერ გაზეთს, პროკლამაციებს... 1893 წლის დეკემბერში მოენყო სემინარიელთა დიდი საპროტესტო დემონსტრაცია. მოსწავლეები მოითხოვდნენ სემინარიაში გამეფებული რეჟიმის აღკვეთას, ქართული ენის სწავლების აღდგენას, ქართული ენისა და ლიტერატურის

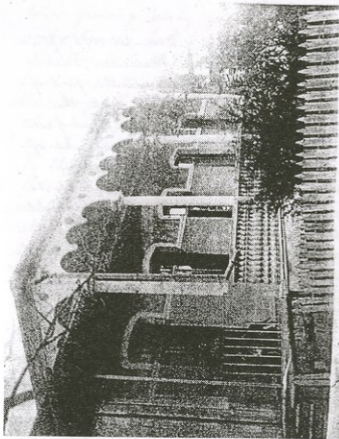
კათედრის დაარსებას, კლასგარეშე ლიტერატურის თავისუფლად არჩევის უფლებას, შოვინისტი და დესპოტი მასწავლებლების დათხოვნას და სხვ. ჟანდარმერიამ დემონსტრაცია დაშალა. სემინარია დროებით დახურეს, 67 მოსწავლე სასწავლებლიდან გარიცხეს. არაერთგზის დაისვა სემინარიის ჩრდილოეთ კავკასიაში (სტავროპოლი, ეკატერინოდარი) გადატანის საკითხი, მაგრამ 1917 წლამდე (დახურვამდე) იგი თბილისში დარჩა.

45. იმპერატორმა პავლე I-მა 1800 წლის 22 დეკემბერს გამოსცა ბრძანება საქართველოს რუსეთთან შეერთების შესახებ.

ბაგრატიძის საფლავი

ბაგრატიძის ტაძრის ნანგრევები. მარჯვლეთი უორდროპის ფოტო.

შ. ს. სვიანიძის სახლი. მარჯვლი უორდრობის ფოტო.

ილია ქვიციანიას სახლი. მარჯვლი უორდრობის ფოტო.

Notes of a journey in Georgia.

One morning, about the middle of December 1894, after a voyage of thirteen days from Marseilles, I awoke to find our steamer lying outside the port of Batum. The day had just dawned, and the town was veiled in a chilling mist, but from time to time a glimpse might be caught of the high mountains beyond. It was my first glance of the land which I had so often pictured to myself, in visions of night as well as in my waking dreams. Since first my interest had been aroused in the Ancient Kingdom of Georgia, in its beautiful scenery, in its brave and handsome inhabitants, in its rich literature and, above all, in its sad yet glorious history, I had longed for the day when I should myself visit those places of which I had read and thought, when I should perhaps meet those poets whose works I had found so much delight. Georgia was to me fairyland, and here I was

1894.12.14 20/1 (1)

on the very point of entering its enchanted bounds.

We stayed only one night in Batum, town growing every year in commercial importance, but presenting few features of interest to the tourist. Here, however, we first experienced that hospitality for which the Georgians are so famed, and met some charming people who welcomed us to their country with warmth. Next morning we by the daily train for Tiflis. Skirting the Black Sea for some miles, we reached Gha where tea plantations have been lately for at the station we were I was surprised to see about a dozen pig-tailed Chinamen, in their native costumes, mingling in the crowd of picturesque Gurians, who had come to see the train pass through. [~~There are many tea plantations in the Caucasus, and the tea grown is of a fine, delicate flavour.~~]

The journey from Batum to Tiflis is performed very slowly, but this is a matter for congratulation rather than regret to a tourist, as one has an opportunity of seeing the beautiful scenery which gradually unfolds itself. The clouds

Had cleared away and before our eyes was spread the fairest picture of earth's beauty that one could well imagine. Hill after hill, commanded by ancient fortresses and towers, around whose ivy-clad, ruined walls clings many a legend of bygone days; limpid streams whose waters have oft been dyed crimson by the blood of heroes; shadowy forests, into whose devi-haunted depths the timorous peasant dare not venture, and, far to the North, the frosty Caucasus, with its eternal snow-clad peaks, which seem to reach to heaven—all these we had leisure to look upon as we passed along. Nature seemed to have forgotten that it was winter, for the vegetation was luxuriant; all the seasons were united in making the scene fair: spring had spread a carpet of purple violets, while the rich green of summer ~~tree~~ leaves still decked the trees, striving to vie with autumn's bright hues, and, far away, winter looked down from the frosty mountain tops, ~~seems~~ to play havoc in so lovely a land.

(About half past nine in the evening we reached Mitzkhet, the ancient royal
royal

royal capital where S. Nino preached
Christianity in the IIIrd century, and where
converted King Mirian and all Georgians
to that faith, for which the Iberian race has
fought so bravely. Here we were met by so
noble Georgians, who had come to welcome
us to their capital and escort us to Tiflis,
among them the great poet, Prince Ili-
chavchavadze, his wife and sister, and
Catherine Gabashvili, a well known
authoress. The distance from Mtskheta
to Tiflis ^{was} soon passed, and about half pa-
st ten o'clock we alighted, far from fatigue
only regretting that the delightful journey
was at an end.

Tiflis, in which we spent three
weeks is a charming city, containing as it
does the characteristics of both East and
West. Englishmen would be astonished at
the luxury and elegance of the interior
of the best Georgian houses, and would
be astonished surprised to visit the
shops on the Golovinskii Prospekt,
where one finds a little Regent Street
On the other hand, spend an hour in
the Oriental bazars and you will

see swarthy Persians and wily ~~sons~~
H. sitting crosslegged behind the
clamouring on the passers by [~~to~~
~~their merchandise.~~]

The best views of Tiflis are
obtained from St David's Monastery, or
Mihatsminda (Holy Mount), and from the
Botanical Garden (~~Batonis Baghi~~). L.
of the latter is curious: the Georgian
is Batonis Baghi, i.e. the lord's garden
belonged to their King; when he Re
came, not understanding the Georg
language they called it Botanic
Sad (Botanical garden) and now it
really become a botanical garden.
At sunset one gets a magnificent
view of the plain of Kartli, with
capital lying in the bosom of
rocky hills. The roofs, many of
flat, are painted sea green, terra
and blue in many shades, and pre
a most picturesque appearance;
and the fortress, "the muddy an
peaceful Kura" flows through the
while over all-hills, town, & pla
there is a soft misty rose colour

gives an air of enchantment to the scene.

In Tiflis, there are many objects of interest and some fine old churches. The Cathedral of Sion, dating from 445 is the largest of these, ~~and is built in the same style as all the other churches in Georgia.~~ In front of the altar is preserved the Cross of St. Nino, formed of two vine-stems bound together by a lock of the saint's hair; this cross has always been the most sacred relic in Georgia.

The Metekh Chapel, in the fortress, also dates from the 5th century in it lies buried St. Shushanik, a princess who suffered martyrdom.

Mushtaid is a fine garden on the banks of the Kura, at the end of Michael Street. Here the Caucasian Exhibition was held in 1889, and the old buildings are now turned into a silk-growing and honey-making school. ~~There is~~ ^{with} a well-furnished museum ~~[of everything relating to the growth of silk.]~~

There are several theatres in Tiflis and its inhabitants, like all Georgians, a pleasure loving and gay. The Georgian the

is kept well provided with plays from native authors, and possesses some talented actors and actresses.

There are many literary men, and what is, in the East, remarkable, literary women. From the earliest times Georgian women have had the greatest influence on the race, owing ~~no doubt~~ ^{probably} to the early adoption of Christianity. While the men were engaged in fighting the wars against Islam, in which the country has so often been plunged, the women were at home, teaching their children to read and write, art often times unknown to the sterner sex. Much of the literature has been preserved from oblivion by the women, who studied their ancient classics learning many of them by heart; even now, in the country, many a maid and matron beguiles the winter evenings in repeating by heart the whole of the beautiful & epic poem "The Man in the Panther's Skin" by Shota Rustaveli. It consists of over 6000 lines, and is a noble poem of love and adventure, full of passages of wonderful beauty, the more astonishing

When we remember how early it was written - long before Dante was born. The poet himself speaks of the equality of the sexes in many places e.g. "The lion's cubs are equal - be they male or female," a passage often quoted. Georgian women of to-day keep up the ancient traditions: in Tiflis we find lady editors of papers, ^{and} contributors too. Indeed it seemed to me that the gentler sex have more energy than their lords.

But it is not alone in the arts of peace that ~~the~~ Georgian women have excelled. It was here that the Amazons fought their battles, and in modern times there are many tales of warlike, heroic deeds performed by delicately nurtured princesses. The great Queens Tamara and Kethewan used to lead their armies themselves, clad in armour, against the Persians.

After spending three delightful weeks in Tiflis we decided to go to Kutais, the capital of Imerethi, a province lying to the West of Kartli. In Tiflis we had heard much of the beauty of this region and longed to see it for ourselves. Travelling back, by the same route that we had followed when we came, as far as Rion, we changed carriages, and in about twenty minutes were in Kutais. On our arrival at the station we were met by a large assembly, for our kind friends in Tiflis had insisted upon informing the town of our arrival.

The Georgians love guests, and hospitality is one of the first virtues in their estimation. Besides their natural love of strangers, they took a special interest in us, for we had learnt their language and had come from England to see them; ~~their~~ the friendly and enthusiastic welcome we everywhere received more than compensated for the trying hours spent over the difficulties of their language, and the eccentricities of the Georgian verb.

At Kutais they prepared a banquet in our honour, and as a Georgian banquet is

is somewhat different from a Western one, I shall describe this one. We were taken in carriages, sent by the Municipality, to a house, on the hill, large enough to accommodate the 150 guests who had assembled to meet us. [~~These guests introduced themselves by coming up, shaking hands and telling their family name.~~] After this ceremony ^{of introduction} was concluded, we adjourned to the banqueting hall. The tables were arranged across and along the room, and at the chief table, in the middle, we sat with the Marshal of the Nobility, the Mayor of the town, and other notables with their wives. When the dinner was well commenced a toastmaster (tolumbask) was chosen, and he proposed our healths - one at a time - in eloquent speeches. Then all present rose to their feet and emptied their glasses, while, in the next room, with an accompaniment of native instruments, singers chanted the national toast "meaval jamier" (many years) & "Shmertma inebos" (God grant you long life) and the reply "madlobeli var" (I thank you). There are many melodies, at least one hundred and fifty, to which this toast

is sung, many some of them being of great antiquity. The healths of all present, of our relatives and friends in England were successively drunk, and it will be readily understood that this ^{would be} was a trying ordeal to one unaccustomed to drink much wine.

However the Georgian is a courteous host and a stranger may do as he pleases. Many Georgian songs were sung by those present - one lady singing a charming ^{beautiful} cradle song in a charming manner.

After two or three hours the hall was cleared for the national dance, lecuri. All sat in a circle clapping the hands in time with the instruments, while the dancers performed. First little Tamara, a beautiful dark-eyed child of about six, danced with her mother, a lovely Georgian princess clad in rich silks.

Then a man, dressed in Circassian costume, gracefully approached a lady and entreated her with appropriate gestures to join him in the dance. After a little pressing, she consented and then

begin

began a series of the most elegant motions, for they were among the finest dancers in the country. She, clad in white, with easy grace, one hand arched over the head, the other by her side, gliding with almost imperceptibly, was followed by the pursuer, sometimes standing still while he moved round her, and at other times ~~of it~~ sweeping round the hall to escape, as it seemed, the earnestness of the entreating lover. Sometimes she turned her face, & he, approaching nearer, sought to reach her, but still she retreated.

Surely the lecuri contains all the poetry of motion, and makes one realize that dancing is an art, very different from the awkward whirling vagaries of a ball room waltz. When one couple was fatigued another took its place, the company all the time clapping their hands. ~~[A banquet of this kind is usually kept up until very late - it often being morning before the guests separate]~~

In Imerethi we are in the land of romance. Hither, to Kutais, the ancient Kyta in Colchis, had Jason come to seek the Golden Fleece; in these fair groves ~~up~~ by Rion's pure stream; the ancient Phasis, he had found the long-sought-for treasure and had whispered tales of love in the willing ears of the beautiful sorceress Medea. On yon rock was Prometheus chained by the cruel edict of Jove, while "heaven's winged hound" tore up his heart. Many an old world-legend lingers in the memory of the peasants, and one of their favourite stories is that of Amirani, which is no other than the classic tale of Prometheus. Medea and Jason are still used as proper names among them and we can meet Telemachus, Juno and even Venus among the handsome inhabitants of this interesting country.

Kutais, even without its associations, is one of the most interesting towns in the Caucasus. Its position could not be more picturesque.

It lies embosomed in the valley of the Rion, with high mountains on all sides, the town commanded by the ancient ruins of Bagrat's palace, while, in the distance, nestling among wooded hills, the fair white monastery of Gelathi can be seen. It has a climate delightfully mild in winter and cool in summer.

We lost no time in paying a visit to Gelathi. Next morning a carriage with four horses harnessed abreast bore us to this interesting monastery, founded by King David the Reformer at the end of the XI century. The road, a very rough and rocky one, runs along the banks of the Rion and yields many delightful views. Gradually ascending a steep hill we at last reach the monastery itself. Of Gelathi the ^{maps} ^{Georgian} poets ~~Orbeliani~~ writes enthusiastically, and it is indeed a fair spot, adorned with emerald lawns & sweet-scented flowers.

There

There is an old building of a still earlier date, and in it is buried King David, a monarch of gigantic stature and strength, who did much for his country in erecting new and in restoring ancient monuments. There is a tradition to the effect that he himself carried one of the stones to found the monastery. It is of still pointed out in the wall and is a huge slab. ~~W.D.W.~~ On his tomb are inscribed the words: "Seven Kings once stayed with me as guests; Turks, Persians, Arabians have I driven forth from my Kingdom." His granddaughter was the glorious Queen Tamara, whose reign was the golden period of Georgian history and literature, and some suppose that she also is buried here. There are many precious and ancient relics, among them being a Greek MS. of the VI century, but also, the church has been spoiled of many by the Russians, who have carried them off to St. Petersburg. Among those which remains is the Khakhuli portrait of the Virgin, to which is attached the following legend: When St. Andrew was leaving Palestine for the

Caesarea

Caucasus, after the death of Christ, Mary
 pressed a cloth to her face and thus this
 retained the impression of her features. This
 she gave to the Holy Apostle. He arrived in
 Georgia just at the time when the Queen's
 son had died, and, touching the child
 with the cloth, he immediately was
 restored to life. Many were converted to
 Christianity, but the pagan priests
 disputed the power of St. Andrew, and
 invited him to a trial of strength. A tent
 was erected in the plain, the holy image
 was placed on one side while the other was
 devoted to the native idols. In the morning
 the idols were found overturned, while the
 picture of the Virgin was still as it had been
 left. This miracle was the means of
 converting the people, and they built a
 chapel on the spot where it had happened.
 There the image remained, until the chapel
 was destroyed by the Mussulmans, when
 it was taken away and hidden. The
 miraculous image was afterwards placed in
 the monastery of Gelathi where it has
 since remained. The case in which it
 is preserved is richly adorned with
 precious

ones. Whether the above legend be true or not, the image is of undoubted antiquity and mentioned by some of the earliest writers. The church itself is in the form of a Byzantine cross, and in the dome are represented in finely preserved mosaic the Virgin and Child, with the angels Michael and Gabriel. It was a gift from Alexis Comnenus to King David III, the Renewer. One of the ancient gates of Derbend is preserved here, bearing an inscription, telling that it was made in 1063. The other gate is said to have been used in covering the roof of the church.

Although it was the beginning of January, we lunched in the open air, beneath an arbour of vine leaves and there was not a cloud on the sky. Indeed, during the two months that we were in the country, although it was the depth of winter, the climate was like that of Italy in May.

About three miles from Gelathi is situated the monastery of Mtsameltshi (place of the martyrs) founded in the XI century by Bagrat the Great.

The monastery communicates with the outer world by a bridge protected by a tower. The river winds round the rock upon which Mtsamethi stands, forming a peninsula. The rock, clad with ivy and trees, descends sheer to the fast flowing stream, the Isgal Isitheli (Red River, so called from the red tint of the earth's formation) and a picture more wild and solitary it would be difficult to imagine. Here lie buried St David and St Constantine, two Georgian martyrs. Tradition tells that they were drowned in this stream, and that it was from their blood that it received its crimson hue. They prayed at their death that their bodies might remain uncorrupted and possess healing powers, and there are many tales of the miracles which have been performed by touching them.

It is unfortunate that in the churches the service must be in Russian, or at least half in Russian, and much regret is expressed in Kutais because the next bishop will, ^{probably} be a Russian. The present Bishop of Imerethi Patriel is now an old white-headed man, but his influence, so powerful
for

for good in his country, can never die. Two volumes of his sermons, remarkable alike for the purity and elegance of language and for the simplicity and nobility of thought, have been published at Tiflis, and have already passed through many editions. The late Rev. S. C. Malaw translated some of these sermons into English.

I shall never forget our visit to Bishop Gabriel. He was seated in his study - a touching picture of the evening of a well spent life. Although his hair was snowy white and his eye had lost its youthful fire; but there was on his fine features an expression of calm content, which betokened the close of a life spent in leading others to seek goodness and pursue it. He took us out to his balcony, and with enthusiasm pointed out the many interesting objects in the charming landscape.

About a stone's throw from Bishop Gabriel's house stand the picturesque ruins of Bagrat's palace built by Bagrat IV in 1032 and destroyed by the
Turks

Turks in 1670. There are many inscriptions in Georgian among others the following:
 "O King, who rulest all Kings, exalt more and more Bagrat Europlates, King of Apkhazi and Kartli, also his father, his mother, his wife the Queen and his son. Amen."

"With the help of God, Bagrat, by grace divine King of the Apkhazeti and the Kartlians has built this holy place of prayer for his Mother, Queen Gursanduki."

"God have mercy on the soul of Adgurba Maisa, architect of this Church."

The name, mentioned in this last inscription, is all that is left as a record of the architect who of this magnificent cathedral. It is built in the Georgian - Byzantine style and there are many interesting engraved stones lying about the interior. It is surrounded by fragments of an ancient wall and at some distance is a circular earthwork all that now remain of the fortress. The dwellers in Kutais today point out with pride the former bounds of their city extending from Bagrat's palace
 to

to the hills on the left bank of the River
and tell that it once possessed 100,000
inhabitants, whereas now there are only
about 20,000.

Leaving Kutais, with many promises to return, we went with our kind host to pay a visit to Princess Matchutadze at Nigoiti. This lady is English, and, in all the country, she is greatly admired for her goodness of heart. She looks after the peasants on her estate with the utmost consideration, and in sickness or trouble all go to her for advice and comfort. Her children speak English quite fluently, as well as Georgian. Here we were hospitably entertained by Princess Matchutadze and her ~~husband~~ husband.

From Nigoiti we made an excursion on horseback to Jmatti, a monastery up in the mountains, the burial-place of some of the rulers of Georgia. It was the beginning of January, but everywhere was spread a rich carpet of Christmas roses, snowdrops, violets, primulas and other flowers. The snowdrops and Christmas roses were especially beautiful, being very large and of a pale primrose colour tinged with pink. After riding about five miles in level country, the road, or ^{rather} path, began to rise, and for about two hours we travelled among mountains, the panoramas becoming more

more and more extensive until we reached the monastery.

Jumathi is situated on a spur of the Chakhatauri range of mountains, which separates the basin of the Rion from that of the Sapsa. It is 1644 feet above the level of the sea and is on the highest peak save one of the range. The view from Jumathi cannot be surpassed. To the North-west stretches the main chain of the Caucasus every frothy peak of which can be seen clearly outlined on the azure sky; between lie the rich valleys of the Inguri, Khopi, Rion and Tzgal Tsikhali. To the Eastward is the Kart'li-Imerethi chain, while to the South rise the snow clad summits of the Aj'hara - Akhaltzike range, forming a wall to the undulating meadows of Guria. The Bay of Batum lies before us and the fair Coast beyond as far as Trebizond can be discerned. To the Westward stretches the Eastern shore of the Black Sea, with its capes and gulfs, gradually fading into a distant mist; Poti lying by the lake Palastom can be distinctly seen.

At

At Jumath'i we were entertained by Father Arsen, a kind, simple-hearted monk, the guardian of these solitudes; he showed us all that was interesting. In former times the monastery was very rich, and ^{being} was the seat of a bishopric, and there are still many fine ikons. The church was faced with grey porphyry about twenty years ago.

From Jumath'i we went to Supsa, where we spent two days at the winter residence of the Princes of Guria, who ~~have~~ ruled the whole province of Guria until about the middle of the present century. It is a family remarkable in many ways. The personal appearance of its members is highly distinguished, among other characteristics they have magnificent heads of hair, dark and wavy. A Guriali seldom wears a hat, as his locks are sufficient ^{by} protection from the heat of summer or cold of winter. Their features are exceedingly fine and regular, lighted ^{by} an expression at the same time intelligent and wild. One can see that the race has been warlike, and can readily believe the many tales told of its valour. It has produced one of the finest modern Georgian poets -

Mania

Mamis Guricli who died about two years ago. Throughout ⁴³²⁹³ ²⁰²⁵ ^{1775 or 21} the Country his poems are known, although all have not yet been printed. Telimash ^{and} Guricli, the present head of the family, is an enthusiastic student of his native literature.

Many Princes and Princesses, clad in rich native costumes, came to Supia to see the English visitors. To give an idea of the dress of the women, I shall describe one worn ^{by a tall well-built lady}. Over a long ^{princess} front of rich white silk embroidered ^{heavily} in gold, was worn ^{a robe of pale sea green silk}, and from the waist hung to the feet two ends of a white sash ^{also embroidered in gold}. The neck was bare, ^{and adorned with necklaces}, and the sleeves flowed loose from above the elbow. The Karthli head dress consists of a band of velvet about or silk about two inches wide, embroidered in silk or precious stones, placed round the brow and meeting on the top of the head. From this there hangs the shoulder

a lace veil and the hair is usually arranged with a pig's behind and a long curl hanging ^{down} at each side of the face. ~~in front~~ The Gurian head dress is formed by gracefully arranging a lace scarf, black or coloured, the hair falling in a long plait behind. Both of these, ^{in women} are very pretty - the Gurian perhaps lending a more youthful appearance to the features, while the ^{Karthlian} ~~in Gurian~~ gives and air of dignity to the woman. This suits the characters of the inhabitants of the different provinces, for while the ~~Karthlian is serious and thoughtful~~, the Gurian is more volatile and gay.

From Sapsa we went to ~~Gurian~~ Ozungethi, the capital of Gurian. The town is small, indeed, it is scarcely more than a large village, but the inhabitants display great literary activity. There is a printing press and many interesting books are published. Here we were the guests of the descendants of the ancient Athabags, or rulers of Akhalytkha, who treated us with the ^{greatest}

hospitality.

From Gyurgethi we made an excursion to Shemakmedi, a monastery situated on the river Byudji. We have good reason to remember this river, for our carriage was many times nearly overturned in rattling over its rocky bed, while the water was within about a yard of our feet. Shemakmedi, like all the other monasteries in the country was, in former times, fortified. The district of Luria was subject to its rule. Most laws belonged to the monastery, but the ~~monastery~~ ~~have~~ ~~been~~ ~~either~~ ~~lost~~ or stolen. There are two names put together the smaller and more ancient being lighted by a stagnant cupola. The building is of brick inside, and outside of bluish porphyry, much ~~destroyed~~ ^{destroyed} in time. It is the burial place of the Lurians.

At 10 o'clock Ambrose, a tall fair haired man, received us with great kindness. The evening before he had sent us an invitation to dine at the monastery.

monastery and we made a merry party of a dozen.

On the day of our departure from Ouzgethi, the town gave us a farewell banquet in the club, and I shall never forget the enthusiasm and good will of these kind Purcians. Time after time they entreated us to come back soon, and we had countless invitations to country houses. The banquet lasted about two hours, and only came to an end when we were obliged to leave by the ~~afternoon~~ ^{evening} train for Batoum. Among the eighty guests were some very tall men—three of them being seven feet high. ~~On~~ ^{On} departing one of these drank a bottle of native champagne, without taking breath, to our happy journey. At last we drove off amid the cheers of all the assembled guests, who came out on the balcony to bid us goodbye.

The hospitality of the Iberians has never been questioned. Knauthen's, their great poet of the XII century, says in "The Man in the Panther's Skin":
 "What thou givest away is thine own."

countrymen have never failed to put
this precept into practice. One of
the commonest sayings in Georgia is:
It is great as a gift from God, and more
is known among them.

Simple, warm-hearted and
imaginative, their social life is
very attractive to ^{those} one accustomed to
the conventionalities of modern life, and
one could not imagine a more
delightful repose than that found
in some beautiful Georgian village.

Even the peasants have a
culture of their own, founded on an
intimate knowledge of their
classical writers; their language
lends itself admirably to rhyme
and rhythm, and almost every one
in the country is an amateur
versifier. Minstrels still stroll
about the from village to village
playing on the guzandari (a musical
instrument, resembling a flute)
and improvising verses and songs
of brigandage and love.

Among the numerous Georgian men of letters living at present, Prince Iliá Tchavchavadze takes the first place. He is not only a great poet, but a novelist, director of the Nobles' Bank and editor of "Iveria," a literary and political Georgian ^{and} daily paper. His poems are remarkable for their nobility of thought and elegance of language, but above all for the spirit of deep patriotism which breathes in every line. An ardent lover of nature, he is reminded by her every phase of the past glory and present degradation of his country. Looking upon Mt Kazbek, he sees the Spirit of his beloved land gazing down with grief on the sad change in Iveria - Iveria, in former days, so glorious and powerful, o'er whom had ruled the God of freedom. Weeping for the past, by the pure and silvery Aragva, he remembers the days when by that stream the voice of Georgia thundered against her foes, ~~and~~ he remembers how often those clear waters have been dyed crimson by blood shed for liberty. When spring awakens all the earth into glad new life, he sadly asks when
* Prince Tchavchavadze was brutally assassinated his
some years ago.

his beloved land will awaken to a new
spring.

Prince Acaci Tsereteli is a poet
who, in the estimation of many of his
countrymen, ranks at least as high as
~~the former~~ ^{Chavchavadze}. His muse is lighter, and he
loves merriment, and where Ilia would
dwell with regret on the past, Acaci
would use his powerful satire in
criticizing the present. He is heartily
devoted to the welfare of his country,
and is extremely popular with the people,
who all love him.

Prince Ivane Machabeli^{TM}
deserves attention ~~for~~ from the English,
for he is an earnest student of
Shakespeare, and has excellently translated
several of his plays into Georgian. These
are widely read and appreciated.

Like all mountainous peoples
the Georgians have very vivid imaginations
and a great love of poetry. It would
be impossible to mention here all the
poets and poetesses who have made
themselves a name, but I hope that
soon the English public will be better

* Prince Machabeli's mysterious disappearance acquainted
and was kept secret - scaramante?

acquainted with the rich literature, ancient and modern, of this people - a people too little known in the West, although in sympathy they have always leaned to the West rather than to the East.

As early as the XI and XII centuries their young nobles were sent to Greece for their education, and ever since those days they have striven to gain their knowledge from Europe rather than from Asia.

Besides "Iveria", there are several journals and gazettes published in the Georgian tongue. Every month appears "Moambi", a literary and scientific journal; while weekly are published: "Ivaki", an illustrated family, literary paper; "Mevne", devoted to agriculture; "Jijeli", an illustrated children's magazine, and "Mtsqemsi", a religious journal.

It is a great pity that this brave, little country, which has ~~so~~ for so many centuries kept its independence, fighting against fearful odds for the Christian faith, should now be

be in danger of losing its nationality through the stupidity of Russia. The Georgians are naturally loyal, and this we have, many a time in the present century, shown; ~~that~~ but the best way to preserve their loyalty and friendship is not by forbidding the use of their mother tongue, not by steadily crushing out every national idea. Russia, the Christian country to which King Draeli^{II} appealed for protection when almost overcome by the cruel invasion of Agha Mahmud Khan in 1795, has been as sore an enemy to the land as the Mohammedans. Deliberately she has sought to extinguish the language, forbidding it to be taught in schools except as a foreign tongue, ^{and only} in the two lowest classes. Consequently, when a schoolboy has finished his course, he has almost forgotten his mother tongue. His native literature, infinitely richer than that of the Russians, is comparatively unknown to him; his race is falsely spoken of with scorn as a conquered people; and, although he has, in a manner, become Russianized,
inferior

inferior men, if born Russians, are continually preferred before him. The Russian service is read in the churches, and the people are giving up attending Divine Service. The Ecclesiastical Seminary in Tiflis was closed in the spring of last year, after being invaded by an armed force, because the students desired to receive instruction in their mother tongue which the Russians call a "jargon". These students were not allowed to continue their education at any other school or university in the Empire. Children at school are reprimanded for receiving letters from their Mothers in the Georgian tongue, often the only language their parents know. The Armenians are receiving a large share of attention just now, and it seems a great pity that a little should not be bestowed on their neighbours, who need it at least as much. For it is doubtful which is more deplorable - an occasional massacre and an immediate arousal of sympathy for the sufferers, or the long and cruel despair endured, while a strong nation

nation is energetically treading on the national life and liberty, and crushing out the dearest ideas.

Resistance is impossible, and the police system is vigilant. For instance, a private club for girls was formed in Kutais, meeting at different houses for the purpose of reading the Georgian classics. After a few meetings a ^{force} company of gendarmes entered the house where they were assembled, and forbade any future meetings.

Russia forgets that Georgia is not a conquered country; she voluntarily implored the aid of Russia, and, by the Treaty with that country, Nov: 19. 1800, the Emperor Paul declared that all ^{their} rights and privileges should be respected. The oppression and despotism with which Georgia is treated must result ~~is~~ either in the total Russification of the country, with the merging of a higher civilization in a lower, or else in the rising of the people, stung into action by the insidious and cruel attack on its national life. It is to Western Europe that

that the Ancient Kingdom of Georgia
looks for help and sympathy.

..... ~~The fatherland, a mother's breast, by none
can be replaced, they're dearer than the Sun
"Like God Himself, the Fatherland is One."~~

Marjory Wardrop

საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული
აკადემიის სტამბა

თბილისი

2012

რუსთაველის გამზ. 52

285.847

31

UNIVERSITY MICROFILMS

... curl hang f at ca
 lace. ~~front~~ The Gurian
 Dress ...
 ... black or
 ... in a long
 ... are
 ... haps face
 ... to the
 ... gives and
 ... This
 ... of the
 ... provinces, for while the
 ... is ~~serious~~ and though
 ... is more volatile and
 From Sapsa we went to ~~Guria~~
 ... the capital of Guria. The
 ... is small, indeed, it is scarcely
 than a large village, but the
 ... display great literary
 ... There is a printing press and
 ... interesting books are published
 ... we were the guests of the descent

